

Національний університет біоресурсів
і природокористування України
Ніжинський агротехнічний інститут

Литовченко В.П.

**ФІЛОСОФІЯ:
КОРОТКИЙ КУРС ЛЕКЦІЙ**

Ніжин – 2013

УДК 14

Рекомендовано Вченою радою Ніжинського агротехнічного інституту Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Протокол № ____ від _____

Укладач:

Литовченко В.П.: кандидат філос. наук, (ВП НУБіП України НАТІ)

Рецензенти:

Сидорович О.С.: кандидат іст. наук, (ВП НУБіП України НАТІ)

Ятченко В.Ф.: доктор філос. наук, (НУБіП України)

ФІЛОСОФІЯ: КОРОТКИЙ КУРС ЛЕКЦІЙ: навчальний посібник /

Укл.: Литовченко В.П. – Ніжин: Міланік, 2013. – 98 с.

Навчальний посібник підготовлено на основі типової програми з навчальної дисципліни «Філософія». Він включає в себе становлення і розвиток філософії з найдавніших днів до сьогодення, розгляд основних філософських проблем, літературу до кожної теми, зображення відомих філософів, загальний список літератури та філософський словник.

© Укл. Литовченко В.П., 2013

© Видавництво «Міланік», 2013

ВСТУП

*«Людина народжується двічі:
уперше – фізично, удруге – духовно,
в процесі філософствування».*

Г.-В.-Ф. Гегель

Прагнення стати не тільки освіченою, а й сучасною людиною не може здійснитися без вивчення філософії, яка завжди була джерелом віковичних запитань людського духу щодо смислу життя та смерті, таїни людського існування, розгадки секретів пізнання світу та історії. Термін «філософія» має давньогрецьке коріння. В дослівному перекладі він трактується як «любов до мудрості», яка своїм корінням започатковується у VII-VI ст. до н. е. в таких осередках людської цивілізації як Давні Індія та Китай. Любов до глибоких теоретичних міркувань супроводжує людину до сьогодення і є важливою складовою формування духовної особи, становлення фахівця, який уміє широко і глибоко мислити.

Навчальний посібник у лаконічній формі висвітлює онтологічні, гносеологічні, аксіологічні та інші аспекти філософського знання крізь призму поглядів та переконань відомих мислителів. Смысловий простір філософії охоплює понад дві тисячі років, а тому важливо включити читача в неперервний діалог мислителів сивої давнини і тих, хто творить сьогодні. Головна мета укладача посібника – допомогти студентам сформуванню уявлення про проблемне поле найважливіших філософських систем та видатних мислителів, які зробили значний внесок у вирішення «вічних» проблем людства, що стане поштовхом для філософської рефлексивної роботи розуму кожного студента, формування його духовного світу.

Варто пам'ятати, що у своїй цілісності філософія уособлює мудрість і знання, віру і розум, дух і душу. Цим самим вона завжди покликана стверджувати творчі начала в житті, не взаємовиключення, а поєднання їх через послідовне подолання всього, що заважає гідному процесу самореалізації особистості.

Віктор Литовченко

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І ОЗНАКИ ФІЛОСОФІЇ

«Філософія вчить діяти, а не говорити. Вона вимагає від кожного жити за її законами, щоб життя не розходилося зі словами. Перший обов'язок мудрого і перша ознака мудрості – не допускати розбіжності між словом і ділом і бути завжди самим собою».

Сенека

Назва «**філософія**» походить від двох грецьких слів – «філос» і «софія», які у перекладі означають «любов до мудрості». Філософія – це система теоретичних поглядів на світ у цілому і місце в ньому людини. Предметом філософії є: 1) навколишній природний світ; 2) суспільство; 3) внутрішній світ людини. Головні ознаки будь-якої філософської проблеми – це її абсолютність та людиновимірність.

Ознаки філософії:

1) теоретичність - упорядкованість, системність філософського знання, використання філософією для викладу своїх поглядів особливої мови, що складається зі спеціальних філософських понять і категорій (субстанція, буття, матерія), доказовість та аргументованість філософських міркувань;

2) загальність, тобто націленість на розв'язання проблем, що торкаються не окремих осіб, а всього людства, людини як представника людського роду;

3) вічність. Проблеми, що виявляються в центрі будь-якого філософського роздуму, актуальні, дійсні не в якийсь окремий історичний період, а для всіх народів і у всі часи;

4) граничність - інакше кажучи, виняткова широта і первинність філософських питань. Тільки відповівши на питання, що таке людина, можна успішно вирішувати конкретні життєві проблеми здоров'я, сім'ї, освіти, матеріальних статків;

5) універсалізм - прагнення до отримання знання про природу, суспільство та саму людину, виявлення найбільш загальних закономірностей, визначення за різноманітністю і мінливістю речей і процесів в навколишньому світі єдиної, стійкої першооснови;

б) критичність і рефлексивність. Властива філософському мисленню вимога не приймати беззастережно жодної готової думки, жодної традиції, здатність сумніватися передусім у тому, що на рівні здорового глузду видається чимось беззаперечним.

Основні функції філософії такі:

1) світоглядна - допомагає людині знайти сенс власного життя. У принципі, від філософії годі чекати остаточних відповідей на питання: «Для чого я живу?», адже у філософії важливіше філософствування - цебто процес, а не його кінцевий результат. Однак людина не може жити без хоч якогось сенсу. Інакше її чекає «сенсожиттєвий вакуум», який вона заповнюватиме штучним шляхом – пияцтвом, наркоманією, суспільно небезпечною поведінкою.

Крім того, продукування філософією багатьох сенсів є позитивним з огляду на те, що це допомагає людині швидше адаптуватися до життєвих обставин, які в нашому складному світі змінюються із все зростаючою швидкістю.

2) методологічна - вказує на основні напрями і принципи пізнання навколишнього світу. При цьому філософія сама по собі не відкриває законів, які б могли зрівнятися за ступенем точності із законами наук, однак встановлює певні межі, в яких має розвиватися наука, підсумовує її результати у загальній картині світу.

3) аксіологічна - обґрунтовує цінності та гуманістичні ідеали, які людство не просто виробило, а вистраждало у процесі розв'язання проблем і протиріч минулих і сучасних цивілізацій та культур.

Специфіка філософії яскравіше проявляється через співставлення зі світоглядом, наукою та релігією.

Співставлення філософії зі світоглядом стає необхідним. Світогляд - це притаманні кожній людині широкі уявлення про себе та світ, в якому вона живе. Але за змістом цих уявлень між філософією та світоглядом є дві суттєві різниці:

- а) філософія теоретична, а світогляд – практичний;
- б) філософія універсальна, а світогляд – індивідуальний.

Простіше кажучи, філософія – це погляд однієї людини на проблеми усього людства, а світогляд – це особистісний погляд на особисті проблеми.

Близькість між світоглядом і філософією полягає в тому, що філософія є особливим (теоретичним) типом світогляду, його змістовним «ядром».

Подібність філософії та науки - в їх універсалізмі. Наука теж прагне описати всю різноманітність явищ природи і життя суспільства в кількох теоріях і формулах, а для релігії Бог виступає абсолютним, вічним, ідеальним первинним початком світу, в пошуках якого бачить свою найпершу задачу філософія.

У наші дні самостійне існування філософії і науки дозволяє визначати між ними такі відмінності:

- філософські концепції, закони, теорії не такі загальнозначущі та універсальні, як висновки науки;

- філософія не займається безпосередньо відкриттям законів, а сприяє їх відкриттю, обґрунтовує і узагальнює їх;

- наука вважає себе об'єктивною, тобто намагається розкрити природу такою, якою вона є насправді, філософія ж - суб'єктивні, оскільки неможлива без емоційно забарвленого, особистісного компонента – самого філософа.

Різниця між філософією та релігією полягає в тому, що перша заснована на знаннях, завжди критична до власних інтелектуальних здобутків, а друга спирається на релігійну віру, тобто на прийняття істини без жодних раціональних підстав.

Література для самостійного опрацювання

1. Библер В.С. Что есть философия // Вопросы философии. – 1995 - № 1.
2. Бонецкая Н.К. София: метафизика и мифология // Вопросы философии. – 2002. - № 1.
3. Зотов А.Ф. Существует ли мировая философия? // Вопросы философии. – 1997. - № 4.
4. Левин Г.Д. К вопросу об основном вопросе философии // Вопросы философии. – 2002. - № 10.
5. Крымский С.Б. Философия как путь человечности и надежды. – К., 2000.
6. Мамардашвили М.С. Как я понимаю философию. – М., 1990.
7. Черній А.М. Філософія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. – К., 2011. – 392 с.

ДАВНЯ ФІЛОСОФІЯ

ДАВНЬОІНДІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ

*«Я шукатиму і знайду
я один благородний Закон.
Щоб повстав він проти смерті,
проти хвороби і проти старості».*
Будда

Філософія в Стародавній Індії тісно пов'язана з пануючими там релігійними уявленнями. Найвідоміший із відомих релігійно-філософських епосів Індії – Веди (знання). Вважають, що Веди було записано близько п'яти тисяч років тому, а тому їх розглядають як науку всіх наук про сутність першооснови, про походження Всесвіту, про керуючі світом закони, про причини, що відрізняють людей одне від одного.

За своєю формою Веди являють собою збірки гімнів на честь численних богів. До них входить «Рігведа» (або Веда Гімнів), «Самаведа» (Веда Піснеспівів), «Яджурведа» (Веда ритуальних заклинань), «Атхарваведа» (Веда чаклувань).

Веди освячували розподіл індійського суспільства на варни і касти. Варни (які досить часто плутають з кастами) – це основні прошарки індійського суспільства. Існує чотири варни: жерців-брахманів; кшатріїв, або воїнів і чиновників; вайш'їв, або торговців, ремісників і хліборобів; шудр – людей, які виконують найнекваліфікованіші і брудні роботи. Приналежність до варни визначається народженням і окреслює коло занять, соціальних прав і обов'язків її членів. Касти є професійними об'єднаннями, яких налічується кілька тисяч. Історично склався перелік каст, до яких може входити брахман, кшатрій, вайш'я або шудра. Основний мотив ведійської літератури – панування духовного над матеріальним, брахманів над іншими кастами.

Творцями більшості філософських шкіл були жерці-аскети, чим пояснюються такі особливості індійської філософії, як проповідь аскетизму та містичного споглядання, пасивність і самозаглиблення. Ці особливості зумовлені не специфікою духу індусів, а соціальними умовами розвитку індійського суспільства. Характерною особливістю староіндійського світогляду є те, що в ньому простежується

органічний процес переходу від міфологічно-релігійного світогляду до філософії.

Серед багатьох шкіл індійської філософії чітко окреслюються два їх типи: ортодоксальні, класичні (астіка) і неортодоксальні, некласичні (настіка). Ортодоксальні визнають безумовний авторитет Вед. Неортодоксальні, хоч і запозичують з Вед деякі ідеї, не визнають їх святості.

Аналіз перших, власне вже філософських, систем даршан (найбільш поширений термін староіндійської філософії, адекватний старогрецькому терміну «філософія»), можна подати через такі школи, як веданта, міманса, вайшешика, санкх'я, н'яя і йога.

Веданта базується на корпусі текстів Упанішад (написані санскритом давньоіндійські релігійно-філософські твори, що завершують Веди). Основою веданти є обґрунтування існування брахмана (Бога), який є кінечною і єдиною основою буття. Людська душа (**Атман**) тотожна з Брахманом і його емпіричним втіленням. Брахман характеризується як єдність буття, свідомості і раю. Реальний світ – це сам Брахман у своєму емпіричному прояві. Складне співвідношення реальності та ілюзорності на різних рівнях психологічного стану розкривається у вченні про чотири стани психіки на шляху до остаточного звільнення, а саме: неспання, сон із сновидіннями, глибокий сон, потойбічний стан. Реальність попереднього стану знімається на наступному рівні, виступаючи вже як ілюзія.

Міманса визнає реальність зовнішнього світу і заперечує роль бога у створенні цього світу. Дана школа вважає, що світ у цілому вічний і незмінний, він не має ні початку, ні кінця, хоча окремі речі в ньому здатні змінюватися, виникати і гинути. Визнаючи багатоманітність світу, міманса зводить її до декількох категорій, зокрема до такої, як субстанція. Субстанція (у розумінні міманси) – це основа всіх якостей, що існує у дев'яти модифікаціях: земля, вода, повітря, вогонь, ефір, душа (Атман), розум, час і простір.

Філософська школа **вайшешика** займалася розробкою таких ідей: 1) розуміння світу як поєднання фізичних елементів – землі, води, світла, повітря і т.д.; 2) уявлення, що всі предмети і явища дійсності (включно із свідомістю і мисленням) є продуктами первинних атомів. За вченням вайшешика, все існуюче обіймають сім категорій: субстанція, якість, дія, загальне, особливе, притаманне, заперечення (небуття). Основною категорією є субстанція, яка

виявляє сутність речі. Об'єктивно існуючий світ пізнається через сприйняття, висновок, пам'ять та інтуїцію.

Світогляд у **санкх'ї** базується на уяві, що в світі існує два самотійних начала: пракриті (субстрактна першопричина) і пуруша («Я», дух, свідомість). У філософському плані пракриті можна розуміти як першопричину світу об'єктів. Пуруша у санкх'ї пасивна, але наділена свідомістю, що становить її сутність. Санкх'я вважає, що Всесвіт виник завдяки впливу пуруші на пракриті. Дана школа має свою систему категорій. Ці категорії є начало існування (наприклад, зір, слух, смак, розум, душа, дух і т.д.). і, звичайно ж, до складу категорій входять пракриті і пуруша.

Н'яя (санскр. – правило, наказ, положення, принцип, метод, правильний шлях пізнання). Виникнення н'яя пов'язують з ім'ям Гаутами, чи Акшапади. Твір «Н'яя-сутри», що йому приписується, вважається першим систематичним викладом філософського вчення цієї школи. Оригінальність філософської школи н'яя виявляється в тому, що вона є вершиною староіндійської логіки і теорії пізнання. Логіка н'яя виникла в процесі узагальнення прийомів і методів публічних філософських виступів, які широко практикувалися у Стародавній Індії. Щодо теорії пізнання н'яя, то вона виходить із принципу: знання відповідає об'єктивній дійсності, яка існує незалежно від суб'єкта пізнання. Н'яя вважає, що існує чотири джерела вірогідного пізнання: 1) чуттєве сприйняття; 2) логічний висновок; 3) порівняння; 4) словесне засвідчення авторитетів. До неістинного пізнання залічують пам'ять, сумнів, помилка та гіпотетичний аргумент. Близько VI-X ст. відбулося її злиття із суміжною школою вайшешика.

Йога (санскр. – з'єднання, зосередження). Філософські ідеї школи йога виходять із своєрідного з'ясування питання про сутність відношення душі й тіла, духовного і тілесного. Сутність цього відношення полягає у безперервному самовдосконаленні душі й тіла шляхом самозаглиблення людини у свій внутрішній світ, що реалізується через безпосереднє бачення й переживання. Метою є досягнення особливого духовного стану, в якому здійснюється дистанціювання людини від матеріального світу, її злиття з Вічним, осягненням надлюдської Істини, виявлення надприродних здатностей.

Йога, будучи вкоріненою у ведичному минулому, увійшла складовою майже до всіх філософсько-релігійних систем Індії. Свого

систематизованого, узгодженого вигляду йога набула у класичній праці Патанджалі «Йога-сутра» (бл. II ст. до н. е.). В результаті складних і наполегливих тренувань тіла й духа людина стає довершеною істотою, гідною безсмертя душі та справжнього звільнення.

До неортодоксальних, некласичних (настіка) філософських шкіл належать буддизм, джайнізм і чарвака-локаята.

Будда

Бл. VI-V ст. до н. е.

Буддизм – світова релігія, морально-етичне вчення зі значними філософськими вкрапленнями. Вважається, що засновник буддизму – реальна історична особа відома під різними іменами: Сіддхартха (особисте ім'я, санскр. – той, хто досяг мети), Гаутама (родове ім'я, що означає «той, хто походить з роду Готамів»), Шак'ямуні (букв. мудрець із племені шак'я), нарешті Будда (санскр. Просвітлений).

Сутність буддійського вчення в найбільш сконцентрованому вигляді виражають так звані «чотири благородні істини». Перша істина: «існує страждання». Його неодмінно і обов'язково зазнає будь-яка жива істота, тому все життя – страждання. Друга істина: «є джерело страждань» - наше «Его», у якого є постійні бажання. Третя істина: «можна припинити страждання», повне викорінення і добрих, і поганих бажань. Четверта істина стверджує: «є шлях до припинення страждань». Це т. зв. «благородний восьмеричний шлях» (цей шлях у буддизмі дістав назву «серединного шляху»), який складається з правильного розуміння, правильного прагнення, правильної мови, правильної поведінки, правильного способу життя, правильних зусиль, правильної уваги, правильного зосередження. Просвітлення на цьому шляху можна досягти тільки одночасним культивуванням кожного з його аспектів у єдності з усіма іншими. Так досягається **нірвана** – стан незворушності і спокою, який перериває **сансару** – безкінечність перевтілень.

Буддизм заперечує субстанційну модель світу і розглядає суще як процес, безперервне становлення. Все суще складається з психічних і матеріальних елементів (дхарм), які постійно перебувають у стані буття-небуття, в стані пульсації між цими плюсами.

Основи буддійської філософії викладені у третьому розділі збірки канонічних текстів «Типітака» («Три кошики»). Його повна назва – «Абхидхарма-пітака – означає: «кошик, який містить Велику дхарму».

Іншою впливовою релігійно-філософською течією був **джайнізм**.

Назва походить від імен Махавіра («великий герой») і Джіна («переможець»), які були надані засновникові цієї релігії – проповіднику Вардхаману. Джайнізм має багато спільних положень з буддизмом: віра в перевтілення душі, вчення про карму (відплата за попереднє життя), в те, що добрі справи врятовують душу людини від подальших перевтілень, віра в обов'язковість періодичних з'явлень пророків і богів, які зміцнюватимуть релігію і посилюватимуть її вплив.

Джайнізм поділяє все існуюче на дві вічні та неподільні субстанції або сутності: душу або живу субстанцію (джива), яка притаманна таким природним силам як вітер та вогонь, а також рослинам, тваринам та людям; та недушу або неживу субстанцію (аджива), яка включає матерію, простір, час, ефір. У залежності від ступеня пов'язаності з адживою, джива може виступати у двох формах буття: досконалому і недосконалому. В стані недосконалого буття джива, перебуваючи у поєднанні з матерією (кармою), втрачає свої потенційні якості, зазнаючи страждань; у стані ж досконалого буття джива позбувається матерії (карми), досягаючи звільнення.

Джайністи не визнають варн, стверджуючи, що всі люди рівні, а людина є вмістилищем божественного. Бог – єдиний, найвищий, найблагородніший і найповніший вияв існуючих у душі людини сил. Джайнізм високо цінує аскетизм, заохочує пустельництво. Реальність джайністи розглядають як множинність, багатосторонність, усі судження людини вважають відносними, знання - тимчасовими та умовними. В істинності жодного з них не може бути певності.

Чарвака-локаята – єдина матеріалістична школа Стародавньої Індії. Основою світу вважає чотири елементи – воду, вогонь, землю, повітря. Кожний з них складається зі своїх атомів, які незнищенні і незмінні. Заперечує ведійське вчення про карму і сансару, існування Бога і душі. Її моральному вченню притаманний відхід від усталених традицій індійської культури. Так сенс людського існування вбачає в щасті, а щастя розуміє як насолоду, що має добуватись через діяльність людини, людина сама має це щастя творити.

Вивчаючи філософські системи Стародавньої Індії варто пам'ятати, що трактування таких понять як, наприклад, брахман, пракриті, пуруша та інші, нашттовхується на певні труднощі. Вони пов'язані з тим, що подібні структури, первні світу не властиві європейській релігійно-філософській думці. Тому зміст даних понять чіткіше осягається в контексті відповідної культури.

Література для самостійного опрацювання

1. Бируни Абу Рейхан Индия. – М., 1995.
2. Бонгард-Левин Г.М. Древнеиндийская цивилизация. – М., 1980.
3. Бродов В.В. Истоки философской мысли Индии йога: методология практических занятий. – М., 1990.
4. Буддизм. История и культура. – М., 1987.
5. Виндельбанд В. История древней философии. – М., 1976-1983.
6. Дебольский Д.Д. К познанию абсолюта: Духовный опыт индийских и христианских мистиков. – М., 1986.
7. Древняя Индия. Язык, культура, текст. – М., 1988.
8. Ерышев А.А., Сластенко Е.Ф. Философия Древнего Востока. – К., 1998.
9. Лукьянов А.Е. Становление философии на Востоке. Древний Китай и Индия. – М., 1989.
10. Мечковская Н.Б. Язык и религия: пособие для студентов гуманитарных вузов. – М., 1999.
11. Открытие Индии. Философские и эстетические воззрения в Индии XX в. – М., 1987.
12. Томпсон М. Восточная философия. - М., 2000.
13. Шохин В.К. Первые философы Индии. – М., 1997.
14. Шохин В.К. Школы индийской философии: период формирования (IV век до н. э. – II век н. э.). – М., 2004.
15. Луцинова О.А. Уявлення про людину в Рігведі. – К., 2005.
16. Философия и религия на зарубежном Востоке XX в. Сборник статей / АН СССР, Ин-т философии. Отв. ред. М.Т. Сепанянц. – М., 1985.
17. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.
18. Человек: мыслители прошлого о его жизни, смерти и бессмертии. – М., 1991.
19. Читтопацкая Д. История индийской философии. – М., 1980.
20. Шри Шримад А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Бхагавадгита как она есть. – М., 1986.
21. Шри Шримад А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Наука самосознания. – М., 1991.

ДАВНЬОКИТАЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ

«Шлях в тисячу верст починається з одного невеликого кроку».

Конфуцій

Виникнення і розвиток давньокитайської філософії припадає на VI-III ст. до н. е. Подібно до індійської вона сформувалася в лоні міфології. Давньокитайські мислителі цікавились в основному соціально-політичною та етичною проблематикою: питаннями управління державою, відносинами між різними соціальними прошарками, між людьми, батьками і дітьми. Менше уваги вони приділяли онтологічній і гносеологічній проблематиці. Одні китайські школи (конфуціанство, моїзм, легізм) займалися переважно соціально-політичною і моральною проблематикою, інші (даосизм) більше переймалися ставленням людини до природи, виводили моральну поведінку із законів природи.

Конфуцій

551-479 рр. до н. е.

Найвпливовішим ідеалістичним напрямом, що виникає в VI-V ст. до н. е. і зберігає своє значення аж до наших днів, було філософське вчення видатного мислителя Конфуція, яке дістало назву **конфуціанства**. Думки Конфуція та його учнів розміщені у книзі «Бесіди і судження».

Конфуціанство становило етико-політичне вчення, в якому центральне місце посідали питання природи людини, її етики і моралі, життя сім'ї та управління державою. Характерною рисою вчення Конфуція є антропоцентризм. У центрі уваги його вчення перебувають проблеми людини. Він розробляє концепцію ідеальної людини, благородного мужа не за походженням, а завдяки вихованню в особі високих моральних якостей та культури. Фундаментальним поняттям вчення Конфуція є поняття «жень» — гуманність. «Жень» визначає відносини між людьми, пропагує любов до людей, повагу до старших за віком або вищих за соціальним становищем. Згідно з принципом «жень» правителі держав повинні бути мудрими, подавати підлеглим приклад особистої високоморальної поведінки, по-батьківськи піклуватися про них. Іншими важливими принципами конфуціанської моралі є: справедливість і обов'язок (і); ритуальність (лі); знання (чжи); довіра (сінь).

Значну увагу Конфуцій приділив питанням державного управління, настановам, як стати хорошим чиновником. Він стверджував, що громадян держави не треба карати, а всебічно виховувати. При цьому він визнавав, що всі люди різні за своїми здібностями від природи, а тому не слід чекати відразу від усіх бажаних виховних результатів. Але кожний громадянин може, доклавши зусиль, стати благородною людиною. Якщо в житті індивідів та родин є лад, то він запанує й у всій державі.

На думку Конфуція правитель має божественну сутність. Імператор, на його думку, - це «син неба», воля якого поширюється і на суспільне життя. Суспільство має дотримуватися вічних законів неба, носієм яких і є «син неба». Правителі повинні уособлювати взірець добропорядності й, таким чином, здатності до реформ.

Засновником **даосизму** – другої за значенням течії у філософії Китаю є Лао-цзи, якому приписується авторство трактату «Дао де цзін» (Вчення про шлях та його переваги). Даосизм наголошує на

Лао-цзи

Бл. VI-V ст. до н. е.

діалектичній ідеї загальної рухомості і мінливості світу. Дао - це шлях, доля, природна закономірність, вічне і безіменне, безтілесне і безформне, невичерпне і безкінечне у русі; воно - основа всього суцього. Життя природи і людини підпорядковане не волі неба, як було прийнято вважати в конфуціанстві, а всезагальному закону «дао». Як

філософська доктрина даосизм порушує проблему справжнього, відмінного від видимого буття, поділяє світ на невидиме дао і видимий, створений ним світ речей. Становлення дао до конкретних речей важко звести до якоїсь логічної схеми. Дао – нематеріальна субстанція, позбавлена тілесності. Водночас воно не є і духовною субстанцією, оскільки постає як реальний момент у перетворенні речей. Дао є і субстанцією, і несубстанцією (вічним рухом), воно існує мовби окремо і невідокремлене від речей, пронизує їх, творить речі й існує в речах. Таємниця дао відкривається не всім, а тільки тим, «хто вільний від пристрастей, бачить чудесну таїну дао, а хто має пристрасть, бачить його тільки в конечній формі».

Суть дао зумовлює і правила його прибічників. Мудрець, який пізнав дао, є бездіяльним. Хто служить дао, той поступово пригашує, обмежує свої бажання доходячи в цьому до недіяння (у-вей). Однак, вважають даосити, недіяння є найбільшим діянням. Перехід у протилежність – шлях руху дао. Лао-цзи стверджував, що дао

демонструє свої функції цілком природно, але немає ні одного предмета або явища, які б виникли без його участі. Дао не примушує рости жодну істоту, не втручається в її життя, дозволяє усьому розвиватися природно, знаходитися в русі до протилежного.

Лао-цзи розглядає дао і як закон для правителів. Вони повинні очищати серця від надмірних бажань, повинні знати міру, виявляти поступливість у відношенні нижчих.

Значно вплинула на розвиток матеріалістичних тенденцій філософської думки Китаю школа «**Фа-цзя**» (легістів, «законників»). Послідовники цієї школи заперечували існування надприродного світу і святенність неба. Вони твердили, що в природі все відбувається без втручання потойбічних сил. Теоретик цієї школи Сюнь-цзи доводив, що доля людей залежить не від неба, а від них самих, від пізнання природи і використання її законів. Основа вчення Сюнь-цзи полягає в тезі про споконвічну не досконалу природу людини. Але вона підлягає виправленню через спрямовані зусилля, виховання та освіти, дотримання доброго та відкидання злого. У галузі пізнання Сюнь-цзи відстоював і пропагував принцип сенсуалізму, відводячи при цьому велику роль у пізнання істини мисленню, логіці. Філософ виступав проти незаслужених привілеїв і вимагав, щоб мірилом суспільної значимості людини був не рід і не багатство, а особиста гідність, почуття обов'язку, освіченість.

Засновником школи **моїзму** був легендарний мислитель і політичний діяч Мо Ді (бл. 480-400 до н. е). Дана школа базувалася на наступних принципах: всезагальної любові, всезагальної користі, уникання та заборони надмірностей і пишноти, піднесення кмітливих і мудрих, силового протистоянням війнам. Етичні погляди Мо Ді спираються на вчення про загальну любов, взаємну вигоду і справедливість. Людинолюбство неодмінно полягає в тому, щоб приносити користь людям і долати зло в державі.

Філософія Стародавнього Китаю знайшла свій подальший розвиток і досягла свого завершення у вченні видатного філософа і просвітителя **Ван Чуна** (27-бл. 100 р. н. е.). Його основний твір – «Критичні міркування», присвячений критиці тодішнього суспільного ладу, існуючої соціальної системи. Ван Чун стверджує, що небо і земля мають єдину природу, єдине начало і єдине походження. Началом як неба, так і землі, а також всього іншого є субстанція «ці». Для філософії Ван Чуна характерна глибока віра в силу людського розуму, в його пізнавальні здібності. В теорії

пізнання він відстоював позиції сенсуалістичного підходу, віддаючи належне і мисленню, оскільки за допомогою мислення можна так глибоко пізнати природу, що стане можливим передбачення багатьох явищ.

Література для самостійного опрацювання

1. Берзин Э. Конфуцианство // Наука и религия. - 1994. - № 5. - С. 86-94.
2. Бутромеев В. Будда и Конфуций / Бутромеев В. Древний мир. Кн. для чтения. - М., 1996. - С. 82-100.
3. Вайнтруб І. Даосизм: «Словесний портрет» сакральної культури китайської цивілізації // Людина і світ. - 1999. - № 2. - С. 39-42.
4. Вайнтруб І. Людина, природа і вічність у китайських віровченнях // Людина і світ. - 2002. - № 1. - С. 55-59.
5. Великие мыслители Востока. - М., 1998.
6. Дубровская О. Даосизм / Дубровская О. Древние религии мира. - М., 2003. - С. 228-231.
7. Опарин А.А. Конфуцианство и Китай / Опарин А.А. Религии мира и Библия. -Х., 2000. - С. 38-44.
8. Рубин В.А. Личность и власть в древнем Китае. - М., 1999.
9. Сидихменов В.Я. Даосизм. Конфуцианство / Сидихменов В.Я. Китай: страницы прошлого. - Смоленск., 2000. - С. 132-192.
10. Степовик Д. Даосизм. Конфуцианство / Степовик Д. Релігії світу. - К., 1993. - С. 92-99.
11. Таранов П. Конфуций / Таранов П. Анатомия мудрости: 120 философов: в 2 т. - Симферополь, 1997. - Т.1. - С. 103-111.
12. Таранов П. Конфуций // Таранов П. 500 шагов к мудрости: в 2 т.- Донецк, 1996. - Т.1. - С. 203-216.
13. Феоктистов В.Ф. Китайская философия на пороге XXI века. / Философские трактаты Сюнь-цзы. - М., 2005. - С. 414-419.
14. Фэн Юлань Краткая история китайской философии. - СПб., 1998.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ

*«Якщо шлях тривалий, не дивуйся:
заради великої мети треба його пройти».*

Платон

Виникнення і розвиток давньогрецької філософії припадає на VI ст. до н. е. Особливий вплив на її формування справила полісна демократія. Вона підготувала появу вільної особи, інтелектуальної свободи і, зрештою, сформувала особу як суб'єкта філософського мислення. Більш як тисячолітня історія розвитку давньогрецької філософії поділяється на три етапи:

1. VI –V ст. до н. е. Філософія у формі натурфілософії (система умоглядних уявлень про природу) зосереджувалася на пошуках першооснови суцього, загального (Фалес, Піфагор, Геракліт).
2. IV-III ст. до н. е. Поворот мислителів від зовнішнього світу до людини, домінування політичної, етичної та гносеологічної проблематики (Сократ, Платон, Аристотель).
3. III ст. до н. е. – V ст. н. е. У філософії спостерігається замикання особи (одиночного) на себе, домінування етико-релігійної проблематики (Епікур, Піррон, Секст-Емпірик, Плотін).

Першою історичною формою філософії є натурфілософія. Мислителі цього періоду вдаються до вивчення природи, космосу, ще не протиставляючи людину світові.

Засновником першої в історії філософської школи був Фалес. Від назви міста з якої походить мислитель вона звалась Мілетська. За

Фалес

640-562 рр. до н.е.

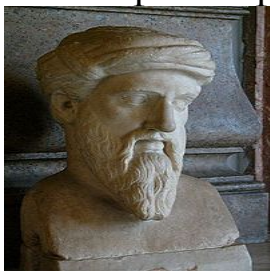
традицією вважається засновником філософського мислення. Його філософською метафорою виступає Вода («Все є вода»). Остання є універсальним чинником всього існуючого у чотирьох головних значеннях: 1) все виникло з води, тобто вона є генетичним початком всього, висхідним станом буття (першобуттям); 2) все складається з води, тобто вода є субстратом всіх речей; 3) вода є життєдайною силою, якою дається життя, а відтак – утворюється і підтримується існування всього; 4) вода є фізичною основою світу, адже Земля плаває на поверхні безмежного Океану. Яким би наївним не здавалося тепер це твердження, за своєю суттю воно було революційним. Воно передбачало поділ суцього на видиму та невидиму частини, пояснення

його без допомоги потойбічних сил. Головне, Фалес запропонував модель пояснення, згідно з якою одиничне має бути виведене із загального, пояснене через загальне. Різноманітність світу він звів до єдиної основи, первня.

Значення Фалеса як фундатора філософської думки полягає передусім не в конкретних космогонічних тезах, а у відкритті нового типу мислення, основу якого складає універсальне питання цілковито умоглядної природи, що розв'язується власними, особистими (вільними від авторитету культурної традиції) міркуваннями того, хто мислить. Істина у філософському мисленні десакралізується, виводиться за межі релігійних настанов та узвичаєних, освячених культурною традицією уявлень.

Започатковану Фалесом традицію розвинули його послідовники: Анаксимандр (611-545 до н. е.), який вважав основою світу апейрон – безкінечне, і Анаксімен (585-525 до н. е.), який стверджував, що це повітря. За субстанцію вони брали щось аморфне, яке, видозмінюючись, може набувати певних форм.

Дещо пізніше в грецьких містах-колоніях на Сицилії виникає новий філософський напрям піфагореїзм. Піфагор та його прибічники

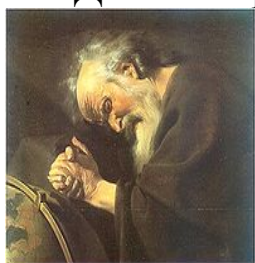
Піфагор

580-500 рр. до н.е. вбачали основу світу в числах, в кількісних пропорціях. Головна мета вчення і практики піфагореїзму – осягнення пануючої у світі Гармонії, розкриття її природи і слідування їй як у розумінні сущого, так і в людському житті. Виразом універсальної, всесвітньої гармонії є числа і пропорції. Піфагорійці вважали, що наука чисел лежить в основі всього. Фізика цілком побудована на числових відносинах: вкорочування струни за відомим законом дає відповідні звуки; співвідношення одних поєднаних кольорів дозволяють отримати інші бажані; якщо поєднати певні речовини у певних пропорціях, то отримаємо інші очікувані. Геометрія – це математика числових відносин ліній, площин і фігур. Астрономія – це математика, застосована до рухів небесних тіл.

Піфагор учив, що створенню людини передує царство духовного людства, яке керує розвитком земного людства і посилає йому потоки все нових душ, які розвивають і зміцнюють цю відважну істоту в її боротьбі із силами природи для підтримки свого існування.

Осягнення пропорційно-числової природи світоустрою є способом очищення людської душі від влади суто чуттєвих імпульсів.

Людська душа проходить через низку втілень (інкарнацій) у різні живі істоти, завдяки чому вона очищається і вдосконалюється. Очищення (катарсис) душі задля її вдосконалення є центральним завданням вчення Піфагора, що поєднує його філософські принципи, релігійні настанови, політико-моральні доктрини, наукові пошуки.

Геракліт

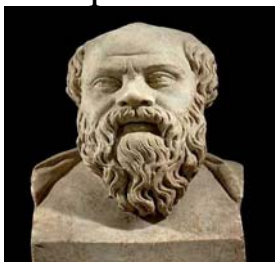
540-475 рр. до н.е.

Дальший розвиток натурфілософії пов'язаний з Гераклітом. Саме він вперше вводить у філософську мову термін «логос», який у нього означає загальний закон буття, основу світу. Геракліт стверджує: все здійснюється за логосом, який є вічним, загальним і необхідним; вища мета пізнання – це пізнання логосу, а разом з тим пізнання вищої єдності світобудови і досягнення вищої мудрості, бо ознака мудрості – це здатність погодитися з твердженням логосу, що все єдине.

Логос у Геракліта – це закон Всесвіту. У відповідності з цим законом все абсолютно змінне, у світі нічого не повторюється, все минуше і одноразове – «все тече, все змінюється».

Першопочатком усього суцього Геракліт вважав вогонь – стихію, яка стародавнім грекам уявлялася найрухливішою, найлегшою і найтоншою (порівняно із землею, водою і повітрям). Усе, як полум'я у горінні, народжується зі смерті чогось іншого; всі речі, через ущільнення, або ж з'являються з вогню, або у нього ж, через розрідження, повертаються. Космос, за словами Геракліта, не створений ніким із богів і ніким із людей, він завжди був, є і буде вічно живим вогнем, який закономірно загоряється і так само згасає.

Другий етап у розвитку давньогрецької філософії позначений поворотом інтересу мислителів від космосу, світу до людини.

Сократ

469-399 рр. до н.е.

Яскравою постаттю цього періоду є Сократ. У центрі філософії Сократа – людина. Але вона ним розглядається насамперед як моральна істота. Інтересам Сократа були чужі як міфологія, так і метафізика. Філософія Сократа народжувалася під двома основними девізами: «Пізнай самого себе» і «Я знаю, що я нічого не знаю».

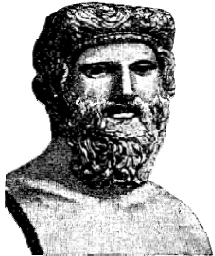
При філософському дослідженні етичних проблем Сократ користувався методом, який він називав майєвтикою. Вміло поставленими питаннями Сократ демонстрував співрозмовнику його незнання предмета як наслідок надмірної зарозумілості. Сократ зовсім не хотів принизити співрозмовника, але хотів показати тому,

що власні думки слід співвідносити з єдиною для всіх істиною. Далі Сократ продовжував розмову з утихомиреним знавцем, запитуючи, уточнюючи, досліджуючи питання з усіх боків. Він допомагав народженню істини в душі свого співрозмовника.

Мета маевтики, на думку Сократа, у тім, щоб дискутуючи стосовно якого-небудь предмета, визначити його поняття. Сократ першим підніс знання до рівня понять. Якщо нема поняття, то немає і знання.

Переконавання Сократа в існуванні об'єктивної істини приводить його до висновку, що існують об'єктивні моральні норми, що відмінність між добром і злом не відносна, а абсолютна.

Значний вплив на розвиток філософії Давньої Греції здійснив Платон. До відомих праць філософа відносять «Держава», «Федр», «Тімей».

Платон
427-347 рр. до н.е.

Він поділяв суще на світ вічних, нерухомих, неділимих, тожних собі ідей і на світ мінливих, подільних чуттєвих речей. Ідеї є прообразом речей, а речі – це своєрідні матеріальні тіні ідей.

Процес пізнання речей він зводив до пригадування (анамнезис). Воно ускладнюється тим, що в людині душа поєднана з тілом, для якого реальністю є чуттєві сприйняття; вони заступають людині справжнє буття і навіюють хибні уявлення, від яких душі потрібно звільнитися.

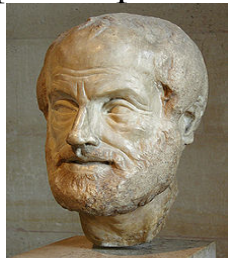
Людська душа, на його думку, є безсмертною. До втілення в людину вона жила у світі ідей, безпосередньо споглядала ідеї. Втілена в людину, душа через відчуття сприймає ідеї, які нагадують їй світ ідей. Ідеї у всіх людей однакові, оскільки живить їх одне джерело – світ вічних ідей. Платонівська ідея або, як частої називав Платон, «ейдос», - фактично об'єктивоване поняття.

Ідеальний світ Платона протистоїть звичайному світові не тільки як абстрактне – конкретному, сутність – явищу, оригінал – копії, але і як добро – злу. Тому ідеєю всіх ідей, найвищою ідеєю Платона виступає ідея добра як такого – джерело істини, краси і гармонії.

У своїй праці «Держава» Платон виклав думки стосовно ідеальної держави. Її структуру утворюють три класи: виробники (селяни і ремісники – ті, хто забезпечує суспільство необхідним статком), воїни-стражі (ті, хто боронить місто і забезпечує внутрішній порядок), політики-філософи (ті, хто володіє мистецтвом виховувати громадян і керувати ними). Кожному класу відповідає

своя чеснота: стриманість – виробникам, мужність – воїнам, мудрість – філософам. Засадниче значення має четверта чеснота – справедливість. Вона притаманна усім і покликана підтримувати існуючий порядок, залишаючи кожного у межах його соціальної ролі.

Величезний вплив на подальший розвиток європейської філософської думки здійснив Аристотель. Його відомими працями є:

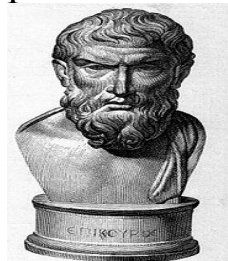
Аристотель
384-322 рр. до н.е.

«Метафізика», «Органон», «Афінська політія». На думку Аристотеля суть буття речі – її форма. Форма це те, що становить сутність речі, без чого її немає. Форми існують самі по собі і, будучи внесеними в матерію, начебто творять речі. Під матерією Аристотель розуміє: по-перше, неозначену і безформну речовину; по друге, це те, з чого річ складається, і те, з чого річ виникає. Аристотелівська матерія пасивна, нежива, нездатна сама по собі з себе нічого народити. Матерія і форма – два співвічні начала. Все, що існує в природі, складається з матерії і форми. Матерія є чиста можливість або потенціал речі. Форма робить матерію дійсністю, тобто втіленням у конкретну річ.

Аристотеля справедливо вважають батьком формальної логіки. Він визначив предмет логіки, відкрив основні її закони, створив вчення про правила умовиводів.

У людині Аристотель виділяє три різні душі – рослинну (відповідає за споживання, ріст і розмноження), тваринну (відчуття, жадання) і розумну, яка властива тільки людині. Розум людини є безсмертним, після її смерті він зливається із всесвітнім розумом.

На заключному етапі давньогрецької філософії опиняються проблеми етики, зокрема щастя і смислу життя. Значного поширення

Епікур
342-270 рр. до н.е.

в цей час набули ідеї Епікура. Оригінальність натурфілософії Епікура проявляється в тому, що для пояснення можливості зіткнення атомів, які рухаються у пустоті з однаковою швидкістю, він вводить поняття спонтанного (тобто внутрішньо зумовленого) «відхилення» атома від прямої лінії.

Визнання можливим спонтанного «відхилення» руху атома від прямої лінії робить можливою випадковість у світі і розкриває природу свободи людини.

Від природи людина живе прагненням до щастя. Мета пізнання – звільнити людину від невігластва і забобонів, страху перед богами і

смертю, оскільки саме вони перешкоджають щастю людини. Боги у Епікура не втручаються у справи людей. В етиці Епікур обґрунтовує розумну насолоду, в основі якої лежить уникнення страждань і досягнення спокійного і радісного стану духу. Найбільш розумним принципом поведінки людини він вважав не активну діяльність, а спокій (атараксію), невтручання у суспільне життя.

Значного поширення в цей час набув скептицизм. Скептицизм – філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості осягнення істини, здійснення ідеалів. Даний напрям започаткований Пірроном з

Піррон

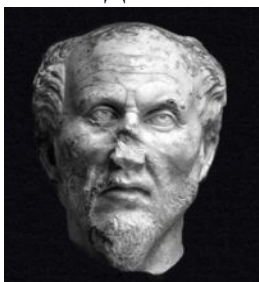
360-280 рр. до н. е

Еліди. Він сформулював основні аргументи проти можливості достовірного знання, суть яких полягала в наступних тезах: одні й ті самі речі у різних людей викликають різні відчуття; одні й ті самі люди у різних станах і різними органами почуттів сприймають речі по-різному. Тому отримати достовірне знання і раціонально обґрунтувати норми

неможливо.

Він дотримувався тієї думки за якою ніщо в дійсності не є ні прекрасним, ні потворним і огидним, ні справедливим, ні несправедливим, так як в собі все однакове, безлике. Все неоднакове, різне є людською установкою, традицією. Речі недоступні для нашого пізнання; на цьому оснований метод утримання від висловлювання суджень. В ролі практично-морального ідеального метода звідси виводиться незворушність, байдужість (атараксія).

Дещо осібно від розглянутих шкіл перебуває неоплатонізм. Найвідомішим представником цієї течії є Плотін. На його думку,

Плотін

204/205 - 270 рр.

буття має ієрархічну структуру. Вищими субстанціями постають «Благо» (або «Єдине»), Розум і Душа. «Єдине» є неподільним, позбавленим меж, йому притаманна найбільша повнота буття. Це «Єдине» від надлишку буття через витікання, випромінювання (еманацію) творить Розум. Розум у Плотіна – це платонівський світ ідей, тобто сукупність, цілісність

ідей. Він через повноту свого буття творить Душу, яка упорядковує весь видимий матеріальний світ, надає гармонії руху небесних тіл, створює живі істоти. Душа надала матеріальному світу сенс, цінність і красу, без чого він є мертвим. Видимий світ – тільки викривлена копія ідей Розуму. Цей світ є сумішшю породженого розумом Добра і зла, джерелом якого є неоформлена матерія.

Концепція неоплатоніків мала великий вплив на філософію Середньовіччя і Відродження.

Література для самостійного опрацювання

1. Адо И. Свободные искусства и философия в античной мысли. – М., 2002.
2. Античные философы. Свидетельства, фрагменты, тексты. – К., 1995.
3. Аристотель. Сочинения в 4 томах. – М., 1979-1983.
4. Асмус В.Ф. Античная философия. – М., 1976.
5. Богомолов А.С. Античная философия: в 2 ч. – М., 1985.
6. Бугай Д.В. Критика теории идеи в «Параманиде» Платона // Вопросы философии. – 1997. - № 4.
7. Виндельбанд В. История древней философии. – К., 1995.
8. Гомперц Т. Греческие мыслители. – Минск, 1999.
9. Кисиль В.Я., Риберн В.В. Галерея античных философов в 2 томах. – М., 2002.
10. Лозниця С. Самопізнання та вдосконалення у Платона (про становлення ідеї Блага) // Культурологічні проблеми сучасності. - К., 2001. - С. 60-66.
11. Лосев А.Ф. История античной философии в конспективном изложении. – М., 1998.
12. Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. Платон. Аристотель. – М., 1993.
13. Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии. - М., 1997.
14. Нерсесянц В.С. Сократ. – М., 1984.
15. Платон. Сочинения в 3 томах. – М., 1968-1972.
16. Пролеев С.В. История Античной философии. – К., 2001.
17. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней / 1. Античность. – Спб., 1996.
18. Таранов П.С. Золотая философия. – М., 1989.
19. Татаркевич В. Історія філософії. – Т. 1. - Львів, 1997.
20. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.
21. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. – М., 1995.
22. Сенека Луций Анний. Нравственные письма к Луцию. – М., 1986.
23. Ямвлих. О Пифагоровой жизни. – М., 2002.

ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

«Коли ми віримо, ми нічому не бажаємо вірити більше: тому що ми уже вірували в це, і не залишилося більш нічого, чому б ми повинні були вірити».

Тертулліан

Філософія в Середньовіччі розвивалася в лоні релігії як панівного світогляду тієї епохи. Носіями філософії в дану епоху було вузьке коло служителів церкви. Світської філософії не існувало. Звідси догматизм, авторитаризм і традиціоналізм цієї філософії.

Першою спробою філософського обґрунтування християнства була патристика. **Патристика** (лат. батько) – сукупність філософських доктрин християнських мислителів (отців церкви) II-VII ст. Одним з відомих його представників є Квінт Тертулліан. Його

Квінт Тертулліан
160 - 220 рр.

основні твори: «Апологія мучеників», «Про тіло Христа», «Про Воскресіння Христа».

Відомим твердженням «Вірую, бо це абсурдно» Тертулліан висловив один із основних принципів патристики – примат віри над розумом. Він пропагував неспроможність раціонального мислення наблизитися до віри чи їй прислужитися. Можливості

людського пізнання, за Тертулліаном, надзвичайно обмежені, тому його претензії на істину не тільки безглузді, а й шкідливі. У своєму вченні він протиставляв моральність чуттєвості, божественне одкровення – людському розуму, релігію – філософії, християнство – язичництву. Істину християнську потрібно шукати в просторі серця.

У теорії пізнання Тертулліан дотримувався ідей стоїцизму. Почуття нас не обманюють, і все дійсно існує тілесне; зокрема Бог і безсмертна душа. Тертулліан розробляв християнське вчення, виходячи з положення, що Бог створив світ з нічого, що була творча участь Логоса, який виник раніше від усіх творінь.

Християнське знання Тертулліан жадав затвердити на позитивних християнських символах, що йдуть від учення Христа. Він допускав і філософію до участі в розкритті християнського вчення за умови її згоди з живою церковною свідомістю.

Відомим християнським теологом, філософом, представником

Августин
Блаженний
354 - 430 рр.

західної патристики є Августин Блаженний (Аврелій). Його найголовніші праці «Про Град Божий», «Сповідь», «Про користь віри».

Філософська позиція Августина геоцентрична, проблема Бога є засадничою щодо усіх інших проблем. Природно-людський світ створений Богом, залежить від його всемогутньої волі. Протиставлення Бога і природи конкретизується Августином у проб-

лему вічності і часу: вічність є атрибутом Бога, а час – його творінням. Час осмислюється через минуле, теперішнє і майбутнє, де минуле і майбутнє досягаються через теперішнє. Людина, перебуваючи у плинному світі і сама змінюючись, має постійно пам'ятати про вічність і прагнути до неї.

Душа людини визначається Августином як нематеріальна, розумна, безсмертна сутність, що має початок, але не може мати кінця. Основні функції душі: мислення, пам'ять, надія, воля, управління тілом. Визначальною є воля, тому і віра повинна домінувати над розумом. Августин висунув гасло: «Віруй, щоб розуміти!». Для обґрунтування пріоритету віри він розрізняє знання та мудрість. Знання навчає користуватися речами, мудрість орієнтує на вічність, духовні об'єкти, досягнення добра і зла. Людина повинна підкоряти знання мудрості, бо вищою її метою є спасіння душі, служіння добру.

Наступним періодом в розвитку середньовічної філософії називають схоластику. **Схоластика** (лат. учений, шкільний) – релігійно-філософське вчення, що, на противагу містиці, вбачали шлях досягнення Бога в логіці та дискурсі. Яскравим представником даного періоду середньовічної філософії – Фома Аквінський. Його

Фома Аквінський
1225 - 1274 рр.

праці «Сума теології», «Про начала природи». Він сформулював п'ять доказів існування Бога. По-перше, Бог – це непорушний рушій, бо рух передбачає непорушного першорухія; по-друге, ланцюг причин та наслідків не може йти у нескінченність, отже, необхідно припустити існування першої причини – Бога; по-третє, мусить

існувати остаточне джерело будь-якої необхідності, бо випадкове припускає існування необхідного; по-четверте, всі предмети розрізняються якісно і за мірою досконалості, тому повинно існувати

щось мірою реальності та досконалості; по-п'яте, ми бачимо, що навіть неживі речі служать певній меті, і ту мету має визначати якась істота, що існує поза тими речами, бо тільки живе може мати внутрішню мету. Все кінечне створене з нічого, причому Бог вибрав кращий з можливих світів.

Основний принцип філософії Фоми – гармонія віри і розуму. Фома проводить розмежування між філософією і релігією, між знанням і вірою, доводить можливість гармонії між знанням і вірою, а також необхідність їх співіснування. Він розрізняє істини розуму і одкровення. Відповідно, філософія і теологія не заперечують одна одну.

Фома з повагою ставиться до людини. Особистість для нього – «саме благородне у всій розумній природі». Інтелект - це завжди особистий інтерес, частина цілого. Людина мислить «за допомогою» інтелекту. Фома віддає перевагу інтелекту у порівнянні з волею. Фома стверджує, що розум сам по собі вище волі, але в житті людини любов до Бога важливіша, ніж пізнання Бога.

Суттєве значення для подальшого розвитку європейської філософії мала дискусія між номіналістами і реалістами, яка тривала в схоластиці протягом кількох століть. Ця проблема споріднена з проблемою співвідношення загального і одиничного.

Реалізм (лат. суттєвий, дійсний) – філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей. Реалісти вважали, що людина осягає ці сутності в поняттях розуму. Отже, універсаліям спершу надавався статус реального буття – сутності речей, а вже відтак – загального поняття розуму.

Окрім Фоми Аквінського до реалістів належав Ансельм Кентерберійський. Його творами є «Чому бог став людиною», «Книга

Ансельм

Кентерберійський
1033 - 1109 рр.

роздумів і молитвословів». Філософ вперше розробив «онтологічний аргумент» - доведення буття Бога. «Онтологічний аргумент» доводить буття Бога із самого поняття Бога, як сукупності усіх найвищих чеснот, якій не може не бути властивим предикат буття.

Ансельм Кентерберійський прагнув до безпосереднього сприйняття Бога. Його відомий вислів «не прагну збагнути, щоб увірувати, але вірую щоб збагнути».

Ансельм Кентерберійський сформулював також принцип необхідності пояснення віри розумом. Він є засновником

схоластичної теології і метафізики. Бог у нього – причина світу: як зразок, як творець, як мета.

В етичному вченні розуміє свободу волі не як свободу вибору між добром і злом, а як змогу зберегти справедливість заради неї самої.

Номіналізм (лат. ім'я) – філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій (загальних понять), стверджуючи, що універсалії існують не в дійсності, а тільки в мисленні. Номіналісти вважали, речі одиничні, не приховують ніяких універсалій. Загальні поняття є тільки назвами одиничного, вони – творіння людського розуму.

Вільям Оккам
1285 - 1349 рр.

Відомим представником номіналізму є Вільям Оккам. Його перу належать такі твори: «Виклад восьми книг з фізики», «Сума логіки». Філософ розвивав концепцію «двоїстої істини» аж до повного розмежування предметів теології (її сфера – тексти Святого письма) і філософії, яка, спираючись на розум і досвід, вивчає буття світу і цілком незалежна від теології.

Оккам визнавав реальне існування лише одиничних речей та їхніх властивостей. Загальні ж поняття самі по собі є термінами, що виражаються словами. Властивість загальності вони набувають лише в розумі, в результаті приписування їм того чи іншого значення.

Обстоюючи позицію номіналізму в запереченні об'єктивності існування загальних понять, Оккам використовує знамените «лезо Оккама», за допомогою якого «відсікаються» всі загальні поняття, необхідність яких достеменно не обґрунтовувалась логічно. Поняття, які не зводяться до чуттєвого знання і не перевіряються досвідом, повинні бути вилучені з науки.

Поняття Бога оголошується Оккамом ірраціональним, воно не може обґрунтовуватися засобами наукового знання. Філософія нейтральна щодо теології, але віра є тим сильнішою, чим очевиднішою є неможливість доведення її догматів засобами розуму.

Реалізм і номіналізм по-різному інтерпретують і пізнання. Для реалістів пізнання – осягання розумом сутності, розкриття її через умоспоглядання (зародки майбутнього раціоналізму). Для номіналістів пізнання є чуттєвим пізнанням одиничних речей. Саме це живило їх увагу до досвіду, фактів, дало поштовх для емпіричного напрямку у філософії Нового часу.

Література для самостійного опрацювання

1. Августин А. Сповідь. – К., 1996.
2. Александрова О. Філософія середніх віків та доби Відродження. – К., 2002.
3. Боргош Ю. Фома Аквинский. – М., 1975.
4. Гайденко В.П., Смирнов Г.А. Западноевропейская наука в средние века. - М.: Наука, 1989.
5. Гуревич А.Я. Средневековый мир. – М., 1990.
6. Долгов К.М. Диалектика и схоластика. – М., 1983.
7. Зеньковский В.В. Основы христианской философии. – М., 1997.
8. Історія філософії. – К., 2002.
9. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії. - Львів, 2001.
10. Коплстон Ф. Історія середньовічної філософії. – К., 1997.
11. Курантов А.П., Стяжкин Н.И. Оккам. - М., 1978.
12. Майоров Г.Т. Формирование средневековой философии: Латинская патристика. – М., 1979.
13. Пролеєв С. Західноєвропейська філософія середньовіччя у конспективному викладі // Генеза. – 1996. - № 1 (4). – С. 58-80.
14. Ранние отцы церкви. – Брюссель, 1988.
15. Рассел Б. История западной философии в 2 т. – Т. 1. – М., 1993.
16. Скворцов К. Философия Отцов и Учителей Церкви (период апологетов). – К., 2003.
17. Соколов В.В. Средневековая философия: учебное пособие. – М., 1979.
18. Столяров А.А. Номинализм Оккама / История философии. Запад-Россия-Восток. Книга первая. Философия древности и средневековья. - М., 1995. - С. 373-374.
19. Татаркевич В. Історія філософії. – Т. 1. – Львів, 1997.
20. Фома Аквинский. О началах природы // Время, истина, субстанция: от античной реальности к средневековой. – М., 1991.
21. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.
22. Бычков В.В. 2000 лет христианской культуры. Sub specie aesthetika. – Т. 1. – Ранене християнство. Византия. – М.-Спб., 1999.
23. Бычков В.В. AESTHETICA PATRUM. Эстетика отцов церкви. – М., 1995.

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

ФІЛОСОФІЯ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

*«Віра потрібна для настанови грубих народів,
які повинні бути керовані, а докази – для тих,
хто споглядає істину, хто вміє управляти собою».*

Дж. Бруно

Поняття «Відродження» виникло як найменування пошуків діячів цього періоду стосовно відродження цінностей та ідеалів античності. В цілому філософське мислення цього періоду прийнято називати антропоцентричним, в центрі його уваги була людина.

Відомим мислителем раннього Відродження є Микола Кузанський (Кребс). Основні твори: «Про незнання», «Про злагоду

Микола
Кузанський
1401 - 1464 рр.

віри» та ін. Філософ в новому дусі трактував ідеї неоплатонізму. «Єдине», на його думку, охоплює все, воно не має нічого протилежного собі. Звідси парадоксальний, але логічний висновок: «єдине» - тотожне безконечному. Згідно з цим твердженням одиниця, єдине (мінімум) і безконечне (максимум) збігаються. Іншими словами, безконечність можна мислити як єдине, а єдине - як безкінечність. Розгор-

тання є початком розмежування максимуму і мінімуму, які в Абсолюті втратили свій сенс, але у скінченому світі його отримують. Так, єдність розгортається у кількість; спокій – у рух; вічність – у час; тотожність – у відмінність; рівність - у нерівність, тощо. Людина, за Кузанським, - це мікрокосм, подібний до макрокосму, в якому здійснюється єдність божественного і природного.

Критика схоластичної псевдомудрості яскраво проглядається у творчості Еразма Роттердамського. Найвідоміший твір «Похвала

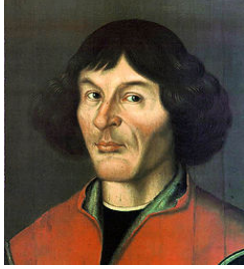
Еразм
Роттердамський
1466 - 1536 рр.

глупоті». Характерне для гуманістів протистояння середньовічній схоластиці досягає у цій книзі кульмінації. Світовідчуття Еразма Роттердамського ґрунтується на двох тезах: 1) парадоксальна двоїстість усіх явищ буття та 2) згубність будь-якої одержимості, що межує з інтелектуальною засліпленістю.

Сутність поглядів Еразма Роттердамського полягає

в свободі та ясності духу, миролюбстві, здоровому глузді, освіченості, опозицію яким становлять фанатизм, невігластво, насильство, лицемірство, ускладненість. Філософ був прихильником церковної реформи, прагнув звільнити християнство від псевдовченості та догматизму, виявити його істинне, приховане під зовнішньою обрядовістю значення.

Революційним щодо усвідомлення місця людини в світі, в системі «людина – природа – Бог» було геліоцентричне вчення Миколи Коперника. Його твори «Малий коментар», «Про обертання

Микола Коперник
1473 - 1543 рр.

небесних сфер». До нього головним вважалося відношення людини і Бога. Земля – центр Всесвіту, людина – вінець творіння. Отже, весь світ Бог створив для людини. І раптом усе це було піддано сумніву. Земля проголошувалася однією з планет, що обертається навколо Сонця. Сприйняти все це було непросто. Виходило, що не для людини призначений

весь цей нескінченний всесвіт і його не можна інтерпретувати в межах спілкування людини з Богом. То був відчутний удар по телеології. Адже концепція Коперніка спонукала осмислювати світ крізь призму причинності (чому), а не доцільності (для чого). Світ у ній набував рис об'єктивності, незалежності від волі та бажань людини.

Відомим представником епохи Відродження був Джордано Бруно.

Джордано Бруно
1548 - 1600 рр.

Його твори: «Про тіні ідей», «Про безкінечність, всесвіт і світи». Філософ стверджував, що космос і божество безкінечні, вони єдині. Природа – це «Бог в речах». Здатність мислити, відчувати притаманна всім речам природи. Матерія не просто матеріал, який отримує активність через набуту ззовні форму, вона сама по собі (завдяки божественній суті) активна.

Основною складовою буття виступає монада, як самодостатнє просте утворення, якому притаманна єдність матеріального й ідеального, об'єктивного й суб'єктивного. Космос – це мережа ієрархізованих монад, які є автономними і водночас зумовлюють одна одну. У ієрархії Бог знаходиться на найвищому щаблі, як «монада монад», проста і водночас внутрішньо поділена на протилежності. В ній наявні розрізнення і збіг руху й нерухомості, центру і периферії, матерії і форми, частини й цілого, отже, панує монадологічний принцип «все в усьому».

Література для самостійного опрацювання

1. Блинников Л.В. Великие философы: учебный словарь-справочник – М., 1997.
2. Боргош Ю. Фома Аквинский. – М., 1975.
3. Веселовский И.Н., Белый Ю.А. Коперник 1473–1543. - М., 1974.
4. Гребеников Е.А. Николай Коперник. - М., 1982.
5. Гуревич А.Я. Средневековый мир. – М., 1990.
6. Долгов К.М. Диалектика и схоластика. – М., 1983.
7. Еразм Роттердамський. Похвала Глупоті. - Вид. 2-е. – К., 1993.
8. Йосиф Сліпий. Нарис історії середньовічної (схолястичної) філософії. Том XV. – Рим: Український Католицький Університет ім. Св. Климента папи, 1991.
9. Кондзьолка В.В. Історія середньовічної філософії. – Львів, 2001.
10. Коплстон Ф. Історія середньовічної філософії. – К., 1997.
11. Майоров Г.Т. Формирование средневековой философии: Латинская патристика. – М., 1979.
12. Обер Жан-Марі. Моральне богослов'я. – Львів, 1992.
13. Пришляк М. Філософія святого Томи з Аквіну // Науковий вісник Українського Університету в Москві. – 2005. – Т. IX. – С. 12-32.
14. Пришляк М. Філософи попередники святого Томи // Науковий вісник Українського Університету в Москві. – 2006. – Т. X. - С. 87-89.
15. Пришляк М. Історична концепція філософського погляду св. Томи з Аквіну на проблеми етики, моралі і права, спільноти та держави // Українознавець. – 2006. – Вип. II. – С. 60-63.
16. Пришляк М. Еволюція філософії від початків до епохи Відродження – XV ст. // Науковий вісник Українського Університету в Москві. – 2006. – Т. XII. – С. 67-69.
17. Соколов В.В. Европейская философия XV-XVII века. – М., 1984.
18. Соколов В.В. Средневековая философия: учебное пособие. – М., 1979.
19. Татаркевич В. Історія філософії. - Т. 1. Антична і середньовічна філософія. – Львів, 1997.
20. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.

ЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ XVII СТ.

*«Природу перемагають,
підкоряючись її законам».*

Ф. Бекон

Визначальними протилежними напрямками цього періоду були емпіризм і раціоналізм. Вони сформувалися у гносеології при намаганні з'ясувати, яка з двох здатностей пізнання – чуттєвість чи розум – відіграє вирішальну роль у формуванні наукового істинного знання.

Емпіризм (гр. досвід) – філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

Засновником емпіризму є Френсіс Бекон. Найвідоміші праці:

Френсіс Бекон
1561 - 1626 рр.

«Новий Органон, або істинні вказівки для тлумачення природи», «Спростування філософій». Філософ усвідомив важливість наукового знання для влади людини над природою. Йому належить вислів «Знання - це сила». Головні свої зусилля Бекон спрямував на пошук методу наукового пізнання.

Першим кроком у цьому плані має бути очищення розуму від похибок («ідолів»), які постійно його затьмарюють. «Ідоли роду» пов'язані із схильністю розуму спрощувати явища природи, обирати легший шлях при їх поясненні, підлаштовувати явища під сконструйовані власні схеми; «ідоли печери» - відхилення індивідуального розуму (інтереси, схильності), які закривають шлях до істини; «ідоли площі» - підлеглість розуму загальноприйнятими поглядами, забобонам, які часто пов'язані із вживанням слів на означення неіснуючих речей (доля, вічний двигун та ін.); «ідоли театру» - викривляюча дія хибних вчень і філософських теорій.

Мета пізнання – збагачення життя справжніми відкриттями, зміцнення влади людини над силами природи; об'єкт пізнання – природа, а основний метод – індукція. Індукція – це метод, за допомогою якого здійснюється сходження від окремих спостережень, одиничних фактів до узагальнень. Загальні, отримані через індукцію судження слід перевіряти фактами, зокрема експериментом.

Ідеї Ф. Бекона були продовжені Томасом Гоббсом. Його основні думки викладені у працях: «Левіафан», «Про людину». Світогляд Гоббса є суто механістичний. Основа теоретичного знання – це чуттє-

Томас Гоббс
1588 - 1679 рр.

вий досвід людини. Об'єктові чуттєвого сприйняття не притаманні ніякі субстанційні властивості, окрім протяжності. Сприйняття людиною будь-якого матеріального тіла спирається насамперед на показники її органів почуття.

Гоббс відомий і як один з творців договірної концепції походження держави. На його думку, людина за природою є егоїстичною істотою, і в природному стані відбувається війна всіх проти всіх. Для того щоб уникнути стану постійного розбрату, люди йдуть на укладання договору. Громадянське суспільство, яке утворюється в результаті договору, має істотні переваги перед природним станом міжлюдських стосунків. Головною з них є спроможність передати владу абсолютному суверенові, який забезпечує мир та право на життя. Якщо право на життя не гарантується належним чином, то людська спільнота може і повинна укласти новий договір.

Системності й цілісності емпіризм набув у працях Джона Локка.

Джон Локк
1632 - 1704 рр.

Його відомими працями є: «Дослід про людський розум», «Два трактати про державне правління». Локк стверджував, що людська душа при народженні є чистою дошкою (*tabula rasa*) і тільки чуттєвий досвід залишає на ній сліди.

Всі ідеї походять з досвіду. При цьому він розрізняв зовнішній і внутрішній досвід. Зовнішній - чуттєве сприймання речей зовнішнього світу, внутрішній - самоаналіз діяльності свідомості (аналіз відчуттів, пам'яті тощо). Внутрішній досвід Локк називає рефлексією.

В основі будь-якого знання знаходяться прості ідеї, які виникають в результаті дії на людський розум первинних (протяжність, фігура, щільність, рух) та вторинних (колір, запах, смак, звук) якостей.

Емпіризму протистоїть раціоналізм. **Раціоналізм** - (лат. розумний) - філософський напрям, визнає центральну роль в пізнанні розум, мислення.

Засновником раціоналістичного напрямку у філософії є Рене Декарт. Основні твори «Міркування про метод», «Основи філософії» та ін. Як і Ф. Бекон, Р. Декарт підкреслює практичне значення науки як знаряддя прогресу. Проте свою методологію він будує на принципах раціональної дедукції, а експеримент визнає лише як

Рене Декарт
1596 - 1650 рр.

передумову пізнання. Суть дедуктивного методу Декарт сформулював у чотирьох правилах. 1. Піддавай усе сумніву! За істинні можна вважати лише ті положення, які не викликають ніякого сумніву і не потребують доведення. 2. Кожну складну проблему слід ділити на простіші (аналіз) і робити це доти, доки не прийдемо до ясних та очевидних речей. 3. Треба «дотримуватися певного порядку мислення», починати з найпростіших і доступних для пізнання предметів і поступово сходити до складніших і важчих. 4. треба орієнтуватися на досягнення повноти знання, на послідовність та реальність дедуктивного виведення, мати повний перелік і детальний огляд усіх ланок. Розум, озброєний дедуктивним методом, здатний пізнати найглибші основи світу і не може мати перешкод у своєму сходженні до істини.

Вважаючи вихідним правилом вимогу чіткого та очевидного знання, Декарт піддав сумніву всю сукупність знання, яку до нього виробило людство, висунув вимогу, щоб все це знання обґрунтувало себе, довело свою істинність, пройшло перевірку критерієм чіткості та очевидності. Єдиною абсолютною очевидністю, в якій принципово не можна сумніватись, є істина «Я мислю». Відштовхуючись від цієї самоочевидності, Декарт намагався поновити в правах весь світ, все суще і, відповідно, на принципі очевидності розбудувати наукове знання про нього. Перший його висновок: «Я мислю, отже, я існую». Отже від акта мислення він доходить до висновку про існування «Я» як особливої духовної субстанції. Вона неподільна, позбавлена просторової визначеності, її реальним виявом (атрибутом) є мислення. Беручи за відправну точку цю субстанцію, він намагався довести існування всього суцього.

Ідеї раціоналізму розвивав також Вільгельм-Готфрід Лейбніц.

**Вільгельм-Готфрід
Лейбніц**
1596 - 1650 рр.

Його основні праці «Міркування про метафізику», «Монадологія». Реальний світ складається із сукупності субстанцій – монад. Кожна монада неділима, індивідуальна і неповторна, світ різноманітний до безконечності. При цьому кожна монада віддзеркалює в собі весь Всесвіт. Відмінність між монадами полягає в чіткості сприймання і прагнення. В нижчих монадах вони

нечіткі й неусвідомлені. З наближенням до людини ступінь усвідомлення зростає, але тільки людині дано розум – свідомі сприймання і прагнення, хоча більшість з них проходить поза свідомістю. Простір і час – видимий вияв монад, породжені співвідношеннями монад, а не є чимось вихідним, субстанційним.

Література для самостійного опрацювання

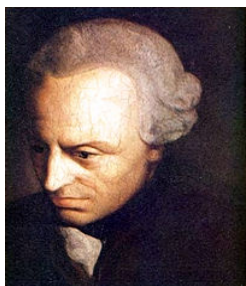
1. Бекон Ф. Новый Органон: сочинения в 2 т. – Т. 2. – М., 1978.
2. Беркли Дж. Сочинения. – М., 1978.
3. Гусев В. Західноєвропейська філософія XV-XVIII ст. – К., 1995.
4. Декарт Р. Первоначала философии: сочинения в 2 т. – Т. 1. – М., 1989.
5. Заиченко Г.А. Объективность чувственного знания: Локк, Беркли и проблема "вторичных" качеств // Философские науки. - 1985. - № 4. - С. 98-107.
6. Катасонов В.Н. Метафизическая математика XVII в. - М., 1993.
7. Кирсанов В.С. Научная революция XVII века. - М., 1987.
8. Кузнецов В.М., Мировская Б.В., Грязнов А.Ф. Западно-европейская философия XVIII века. - М., 1986.
9. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разумении. - Соч.: В 4 т. – Т. 2. – М., 1983.
10. Ляткер Я.А. Декарт. - М., 1975.
11. Матвиевская Г.П. Рене Декарт 1596-1650. - М., 1976.
12. Мележик И.Н. Понятие, происхождение и природа государства в политическом учении Т. Гоббса // Актуальные проблемы истории политических и правовых учений. - М., 1990. - С.104-122.
13. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVII века. – М., 1977.
14. Рассел Б. История западной философии. – М., 1959.
15. Соколов В.В. Европейская философия XVI-XVII веков. – М., 1984.
16. Спиноза Б. Этика / Избр. Произведения в 2 т. – Т. 1. – М., 1957.
17. Фролова Е.А. Декарт и некоторые аспекты концепций человека в средневековой арабской философии / Сравнительная философия. - М., 2000. - С. 229-244.
18. Фролова Е.А. Проблема Декарта в современной арабской философии // Вопросы философии. - 1969. - № 5.

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТА МАРКСИЗМ

*«Май мужність користуватися
власним розумом».
Іммануїл Кант*

У другій половині XVIII ст. центр європейської філософської думки перемістився з Англії та Франції в Німеччину. Саме тут напередодні буржуазних перетворень виникають ідейні пошуки і духовне піднесення, що охопили все суспільство, в тому числі і філософію.

Засновником німецької класичної філософії є Іммануїл Кант.

Іммануїл Кант
1724 - 1804 рр.

Основні праці: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здатності судження». Творчість Канта поділяється на докритичний і критичний періоди. Докритичний період, який Кант назвав догматичним, має яскраво виражені природничонаукові і натурфілософські особливості, який вінчує створена космогонічна гіпотеза й теорія припливів і відпливів, що демонструє його віру в можливість розуму осягнути закономірності природи. А критичний період заперечував можливість такого пізнання, дотримуючись думки, що слід не знання (розум) узгоджувати з предметами, а предмет зі знаннями, розумом, тобто джерело все загальності знання філософ пропонує шукати не в об'єкті, а в суб'єкті. На цій підставі твердив, що світ науки є витвором розуму, результатом синтезу суб'єктивних апріорних форм і чуттєвого хаотичного матеріалу.

Практичний розум керує всіма практичними вчинками людини, в тому числі й моральними. В основі ж морального вчинку, який у принципі не переслідує корисливої мети, лежить категоричний імператив, тобто всезагальне веління. Його Кант формулює так: «Вчиняй так, щоб максима (правило) твоєї волі завжди могла стати принципом для всезагального законодавства». Іншими словами, співмірною принцип свого морального вчинку зі всезагальним благом, вчиняй так, як ти хочеш, щоб вчиняли щодо тебе.

Ідеї І. Канта розвивав також Й.Г. Фіхте. Його основні твори «Про поняття науковчення або так званої філософії», «Основи загального науковчення», «Призначення людини. Наукові положення, згідно з його поглядами, повинні спиратися на основоположення, які є досто-

**Йоган Готліб
Фіхте**
1762 - 1814 рр.

вірними самі собою. Таким достовірним фактом є визнання суб'єктом свого існування - «Я». «Я» охоплює собою все, що може бути мислимим. Акт самоусвідомлення є водночас актом самотворення. Отже, другий акт – «Я є не-Я» (антитеза). «Не Я» виступає як об'єкт, який обмежує свободу «Я». Теоретична філософія, усвідомивши місце «Я» і «не-Я», протиставляє їх одне одному в межах абсолютного «Я», неначе результат обмеження, розділу абсолютного. Третій акт (синтез) – «Я є Я і не-Я» - є зняттям протилежності суб'єкта і об'єкта, ствердженням їх тотожності. Досягнення цієї тотожності виноситься на безкінечність. Це ідеал до якого людина постійно прямує.

Людина від природи лінива й інертна на взірєць матерії, з якої вона походить. Лінощі – виток усіх пороків. Якомога більше насолоджуватися і якомога менше давати – це і є завдання зіпсованої природи. Немає для людини спасіння доти, доки ця природна схильність не буде подолана і людина не знайде в діяльності радощів і насолоду.

Вищим досягненням німецької класичної філософії є вчення Г.В.Ф. Гегеля, який увійшов в історію філософії як творець найрозгорнутішої і найобґрунтованішої системи ідеалістичної

**Георг Вільгельм
Фрідріх Гегель**
1770 - 1831 рр.

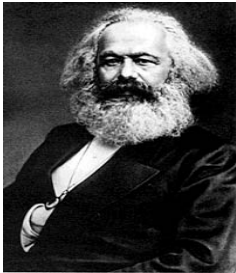
діалектики. Автор праць: «Феноменологія духу», «Наука логіки», «Філософія релігії». Основу його філософської системи складають дві домінуючі ідеї: а) переосмислення розсудку й розуму; б) розуміння ідеї (істини) як системи знання, що породжує себе в процесі розвитку. Поділяючи класичну віру у визначенні предмета філософії як Абсолютного, вбачав у думці, в її логічному русі, адекватну Абсолюту «стихію». Звідси й переконання, що суще в своїй основі є думка. Ідея є істина, система знання, а все істинне є ідея.

Філософія, на його думку, можлива як процес конституювання абсолютного знання, як діалектична філософія, в основі розвитку якої є цикл: теза, антитеза, синтез, або тріада, згідно з якою думка (ідея) в своєму розвитку переходить у свою протилежність, яка на наступному етапі знімається своєю протилежністю, примиряючи в собі два попередні етапи. Тобто в підсумку протилежні моменти зберігаються в єдності як внутрішні моменти синтетичного цілого. Панування так званої тріади характеризує всю філософську систему

Гегеля: перший розділ – «Логіка», де простежується увесь шлях розвитку абсолютної ідеї, починаючи з найпростіших логічних форм і закінчуючи абсолютною ідеєю; другий розділ – «натурфілософія», де наявне розгортання в просторі сутнісного змісту абсолютної ідеї, у формі тілесного, матеріального, тобто в природі; і третій розділ – «філософія духу», де дух виступає у трьох формах: суб'єктивний дух (індивідуальний розвиток людини), об'єктивний дух (дух народу) і абсолютний дух (мистецтво, релігія і філософія як найвища ступінь розвитку світового духу).

Гегель сформулював також основні принципи діалектики: принцип переходу кількісних змін у якісні і, навпаки, принцип тотожності протилежностей, принцип заперечення заперечення.

Значний внесок у розвиток світової філософської думки зробила марксистська філософія. Вона сформувалась на багатому ґрунті попередніх філософських систем, виникла як складова більш широкого вчення – марксизму. Його творці - Карл Маркс і Фрідріх Енгельс. Основні праці К. Маркса: «Рукописи 1844 року», «Капітал»,

Карл Маркс
1818 - 1883 рр.

«Німецька ідеологія» (спільно з Ф. Енгельсом). Основні праці Ф. Енгельса: «Анти-Дюрінг», «Діалектика природи», «Походження сім'ї, приватної власності та держави». Згідно з марксизмом, філософів, які визнають матерію первинною, а свідомість вторинною, називають матеріалістами. Тих, хто визнає первинність духу або свідомість, називають ідеалістами. Марксизм став на бік матеріалізму й піддав нищівній критиці не тільки «чистий» ідеалізм, а й будь-які щонайменші відхилення в його бік.

Фрідріх Енгельс
1820 - 1895 рр.

Виробничі відносини визначають усі інші відносини між людьми і становлять суспільний базис. Матеріальне буття, економічний базис визначають суспільну свідомість (мораль, право, ідеї теорії, тощо).

К. Марксу та Ф. Енгельсу вдалося відкрити феномен повторюваності у суспільних процесах і тим самим довести, що й суспільство, а не тільки природа, розвивається за певними законами, виділити окремі етапи в його розвитку, які були названі суспільно-економічними формаціями. Природу людини марксистська філософія зводить її сутність до соціальних рис і трактує як сукупність усіх суспільних відносин.

Суспільством соціальної рівності, справедливості та гуманізму, проголошується комунізм. У творах К. Маркса та Ф. Енгельса вказується соціальна сила, здатна кардинально змінити суспільні відносини, забезпечити перехід від приватної до суспільної власності, - робітничий клас, пролетаріат.

Література для самостійного опрацювання

1. Баумейстер А. Трансцендентальний ідеал як несуперечливе мислення безумовного перетлумачення першопринципу метафізики у критичній філософії І. Канта // Кантівські студії 1999. Щорічник Кантівського товариства в Україні. – К.: 2000. – С. 110–118 с.
2. Виндельбанд В. От Канта к Ницше. – М., 1996.
3. Волков Г. Сова Минервы. – М., 1973.
4. Гайденко П.П. Философия Фихте и современность. – М., 1979.
5. Гегель Г.-В.-Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1-3. – М., 1973.
6. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. – М., 1986.
7. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності та держави / Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 21. – С. 101-119.
8. Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії / Маркс К., Енгельс Ф. – Твори. – Т. 21.
9. Иммануил Кант. Сочинения в шести томах. - М., 1963-1966.
10. Кант І. Критика чистого розуму. – К., 2000.
11. Кузнецов В.Н., Мееровский Б.В., Грязнов А.Ф. Западно-европейская философия XVIII века. – М., 1985.
12. Марксизм: pro і contra. – М., 1992.
13. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року / Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 42. – С. 88-178.
14. Ойзерман Т.И. Экотеология Канта и ее современное значение // Вопросы философии. – 1997. - № 3.
15. Фейєрбах Л. Сущность христианства / Избранные философские произведения в 2 т. – Т. 1. – М., 1955.
16. Фихте И.Г. Факты сознания. Назначение человека. Наукоучение. – Минск-Москва, 2000.
17. Шеллинг Ф.В.И. Система трансцендентального идеализма / Сочинения в 2 т. – Т. 1. – М., 1987.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ ХІХ-ХХ

Західноєвропейська філософія характеризується наявністю великої кількості різноманітних напрямків та шкіл зі своїми специфічними ідеями, принципами, підходами до реалій життя. Першим виступом, антитезою раціоналістичній традиції стала творчість представників так званої «філософії життя».

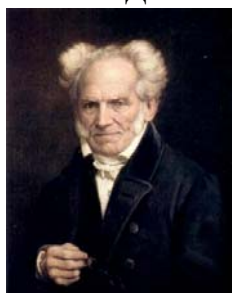
ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ

«Існує право, за яким ми зможемо забрати у людини життя, але немає права, за яким ми могли б забрати у неї смерть».

Ф. Ніцше

Філософія життя – напрям у некласичній філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній, психологічній формах) основним предметом філософії.

Видатним представником цього напрямку був Артур Шопенгауер.

**Артур
Шопенгауер
1788 - 1860 рр.**

Його перу належать такі твори: «Світ як Воля і уявлення», «Про Волю у природі» та ін. Специфічною особливістю його вчення є волюнтаризм. «Воля» становить абсолютний початок будь-якого буття, вона породжує явища або уявлення.

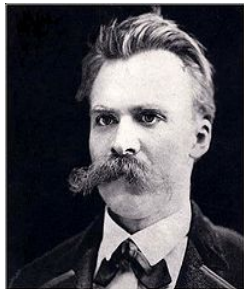
Як річ в собі, воля завжди абсолютно вільна. Вся сукупність явищ природи навпаки, підкоряється закону достатньої причини і існує, тобто є необхідною.

Людина теж явище, тому її дії в емпіричному світі необхідні. Це означає, що всі акти волі визначаються мотивами, незалежними від суб'єкта. Характер кожної людини фатально реагує на всі мотиви та спонукання, виключаючи будь-які довільні дії. Людина - раб свого характеру.

Людське життя неодмінно протікає між бажанням і задоволенням. Бажання за своєю природою — страждання, задоволення страждання швидко переповнює людину, ціль видається примарною, володіння нею втрачає привабливість. Як тільки потреба задоволена, в життя приходять перенасичення і нудьга, які залишають відбиток відчаю навіть на забезпечених і щасливих. Те, що називають щастям, завжди негативна характеристика і зводиться

лише до позбавлення страждання. Але далі або нове страждання, або нудьга. Страждання притаманне життю, і від випадку залежить усунення не страждання, а лише його конкретної форми.

Філософські традиції Шопенгауера продовжив представник біологічно-натуралістичного варіанту «філософії життя» Ф. Ніцше.

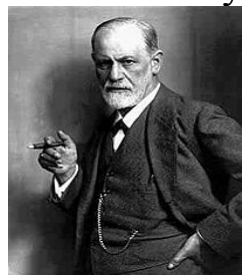

Фрідріх Ніцше
1844-1900 рр.

Основні його праці: «По той бік добра і зла», «Так сказав Заратустра», «Антихристиянин». Центральним поняттям ніцшеанства є «воля до влади» як найбільш значний критерій кожного типу поведінки, кожного суспільного явища. «Воля до влади» - основа права сильного. Це вище за всі моральні, релігійні та інші нормативні настанови.

Людину Ніцше розглядає як біологічну, недовершену, хвору істоту, оскільки в ній тваринні інстинкти значною мірою підмінені розумом. Сучасна людина – це «перехід і загибель», тому образ «надлюдини» розглядається як символ довершеності культури та породження нових людських перспектив. «Надлюдина» - це представник нової аристократії духу, що протистоїть не злій людині, а нищій та кволій. Вона формується в результаті вдосконалення, розвитку і відбору сильної породи. Ніцше вважав, що іудео-християнська мораль перешкоджає повному самовираженню людини, і тому необхідно провести переоцінку цінностей з метою відродження «моралі пануючих». Мораль повинна бути спрямована на культивування сильної людини. «Слабкі і невдахи повинні загинути - перша заповідь людинолюбства. І потрібно ще допомагати їм в цьому», - проголошував він. На його думку, сильна людина сама вирішує, що таке добро, а що зло, не перекладаючи це на Бога.

Ірраціоналістичні тенденції «філософії життя» продовжує та поглиблює психоаналітична філософія. Її емпіричною базою став психоаналіз. **Психоаналіз** – вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини. Основоположником психоаналізу є З. Фрейд. Його основні праці: «Тотем і табу», «Я і

Зигмунд Фрейд
1856-1939 рр.

Воно», «Психологія мас і аналіз людського Я» та ін. Центральним поняттям філософії Фрейда є «позасвідоме», яке владно маніфестує себе у сновидіннях та обмовках. Для прояснення динаміки взаємодії свідомості та позасвідомого Фрейд використовує поняття «витіснення» та «сублімація». «Витіснення» - це повернення табуйованих бажань,

мрій, переживань у глибини позасвідомого; «сублімація» - їх символічне «здійснення» у царині культури. Методологічним осердям творчості Фрейда цього періоду є теорія дитячої сексуальності, згідно з якою існуючі у суспільстві репресивні щодо неї заборони й вимоги породжують психічні травми і комплекси; головними серед цих комплексів є «комплекс Едипа» (потяг сина до матері) та «комплекс Електри» (потяг доньки до батька). У процесі дорослішання та набуття зрілості ці комплекси дедалі більше витісняються у позасвідоме, хоча продовжують діяти, провокуючи невротичну поведінку індивіда.

Людську психіку Фрейд розглядав як динамічну систему, що складається з «Воно», «Я», і «Над-Я». «Воно» - біологічне поривання людини, націлене на задоволення, нехтуючи норми культури. «Над-Я» – засвоєні людиною моральні норми, культурні цінності, які стали регулятивними чинниками її свідомості. «Я» мовби затиснене між цими крайніми полюсами – біологічним і культурним. Його функція полягає в усуненні біологічних потреб. Якщо «Я» не справляється зі своєю функцією, настає психічний зрив.

Література для самостійного опрацювання

1. Быховский Б.Э. Шопенгауер. – М., 1975.
2. Давыдов Ю.Н. Этика любви и метафизика своеволия. – М., 1982.
3. Марков, Б.В. Человек, государство и Бог в философии Ницше. - Спб., 2005.
4. Менжулін В.І. Транслітерація у дзеркалі біографістики: чому «Фрейд» – не варто, а «Вітгенштайн» – слід? // Актуальні проблеми духовності. – Вип. 9. – Кривий Ріг, 2008. – С. 194-215
5. Ницше Ф. Полное собрание сочинений в 13 томах. - М., 2005.
6. Современная западная философия. – М., 1991.
7. Фрейд З. О психоанализе. Я и Оно / Сочинения. – М.; Х., 1998.
8. Фромм Э. Иметь или быть. – М., 1986.
9. Шопенгауер А. Мир как воля и представление / Собрание починений. – Т. 1. – М., 1991.

ПОЗИТИВІЗМ

*Ми не здатні любити «абстрактно».
Ми можемо любити лише того, кого знаємо».*
К. Поппер

Позитивізм – філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань.

Огюст Конт
1798 - 1857 рр.

Засновником позитивізму є Огюст Конт. Йому належить 6-томний «Курс позитивної філософії», «Система позитивної політики». Згідно з вченням Конта, філософія не є наукою із власним об'єктом, що якісно відрізняється від об'єктів конкретних наук. Філософія узагальнює досягнення конкретних наук, або ж є узагальненою класифікацією всіх наук. Позитивізм як філософський напрям заснований на принципі: справжнє знання досягається лише як результат окремих наук. Пізнання з погляду позитивізму, потрібно звільнити від будь-якої філософської інтерпретації. Філософія має бути скасована і замінена або безпосередньо конкретними науками, або ж вченням про взаємовідношення між науками, про їх логічну структуру, мову тощо.

Заслугою Конта є заснування соціології як окремої конкретної науки про суспільство. Наука про суспільство зосереджується на дослідженні індивідів, створених з них груп і спільнот та зв'язків між цими структурами. Конт наполягав на об'єктивному вивченні соціальних фактів, на створенні і розвитку соціальної технології, спрямованої на вирішення соціально-політичних проблем.

До «другого» позитивізму або емпіріокритицизму прийнято відносити близькі за змістом філософські погляди Е. Маха і Р. Авенаріуса. Значення поняття «емпіріокритицизм» - філософія критичного досвіду. У дусі суб'єктивного ідеалізму Е. Мах у своїх працях «Аналіз відчуттів і відношення фізичного до психічного»,

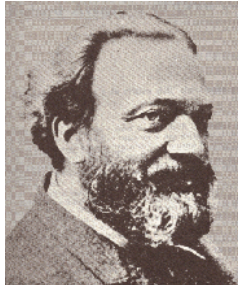

Ернст Мах
1838 - 1916 рр.

«Пізнання і помилка» стверджує, що в основі всіх явищ лежать факти чуттєвого світу, відчуття. Вони об'єднуються між собою найрізноманітнішим чином, а з ними пов'язуються настрої, почуття, вияви волі. Повсякчасні та сталі відчуття закарбовуються в пам'яті і виражаються засобами мови. Відчуття є нейтральними, вони не належать ні до фізичної (об'єк-

тивної), ні до психічної (суб'єктивної) сфер. Пізнання людини підкоряється принципу «економії мислення». Мета науки – «чистий опис» фактів чуттєвого сприйняття, до яких пристосовується думка.

У працях «Критика чистого досвіду», «Людське поняття про світ» та інших, Р. Авенаріус розробив учення про «принципову коор-

**Ріхард
Авенаріус
1843 - 1896 рр.**

динацію» («без суб'єкта немає об'єкта і без об'єкта немає суб'єкта»), згідно з яким заперечується об'єктивна реальність, що існує поза межами нашої свідомості. Тобто всі явища, які вивчаються (об'єкти), існують не інакше як у координації з суб'єктом. Для людини немає сенсу визнавати існування поряд з суб'єктом незалежного від нього об'єкта. Пізнання, за Авенаріусом підпорядковане не знанню про об'єктивну реальність, а досягненню біологічно доцільної найменшої витрати сил.

Третя історична форма позитивізму виникає в 20-х рр. ХХ ст. і дістає назву неопозитивізму. Завдання філософії вбачається в логічному аналізі наукових висловлювань і узагальнень, адже всі знання знаходять вираження в мові у вигляді висловлювань. Яскравим представником цього періоду є Бертран Рассел. Його перу

**Бертран Рассел
1872 - 1970 рр.**

належать такі твори: «Наше пізнання зовнішнього світу», «Людське пізнання: його обсяг і межі», «Історія західної філософії» та інші. Сутність філософського пізнання полягає не в проясненні філософської термінології, а в систематичному розумінні навколишнього світу. Логічний аналіз може сприяти філософському пізнанню тільки тоді, коли він спира-

ється на науково обґрунтовану онтологію, з якою мусять бути узгоджені мовні засоби аналізу. Звідси виникає проблема побудови «логічно досконалої мови». Згідно з теорією дескрипції Рассела, для цього треба переформулювати твердження природної мови таким чином, щоб усунути посилання на сумнівні сутності, уникаючи як суперечливих дескрипцій типу «круглий квадрат», так і фіктивних дескрипцій («Гамлет», «крилатий кінь» та ін.). Тоді вимога істинності судження буде еквівалентною вимозі відповідності судження дійсності.

Четверта історична форма позитивізму – постпозитивізм. Формування постпозитивізму (основну увагу приділяє раціональним методам пізнання) пов'язане з виходом у 1959 році книги К. Поппера

«Логіка наукового відкриття». Його перу також належать такі роботи: «Відкрите суспільство та його вороги», «Об'єктивне знання» та інші.

Карл Поппер
1902 - 1994 рр.

Будь-яке твердження, що претендує бути науковим, повинно передбачати можливість емпіричного спростування (фальсифікації). Поппер розглядав будь-яку теорію як гіпотетико-дедуктивну систему, з якої можуть бути виведені твердження, хибність яких піддається емпіричній перевірці. Сукупність усіх тих фактів, які в принципі можуть спростувати дану

теорію, Поппер називав «потенційними фальсифікаторами». Жодна теорія не гарантована від того, щоб бути спростованою. Він допускав можливість конкуренції різних теорій та їхню боротьбу за виживання.

Наукова методологія Поппера тісно пов'язана з проблемами політичної теорії і соціології. Виходячи із запропонованих ним положень, дав характеристику «відкритого суспільства» в якому людина є істотою достатньо індивідуалізованою і критично мислячою. «Закрите суспільство», навпаки, є тоталітарним і розчиняє індивіда в цілому.

Література для самостійного опрацювання

1. Аналитическая философия: становление и развитие (антология). – М., 1993.
2. Витгенштейн Л. Философские исследования. – М., 1994.
3. Гайденок П.П. Понимание времени. Статья первая: Понятие времени в философии науки конца XIX - начала XX века. Э. Мах, А. Пуанкаре // Знание. Понимание. Умение. - 2004. - № 1. - С. 174-184.
4. Корнфорт М. Открытая философия и открытое общество. - М., 1972.
5. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1997.
6. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М., 1983.
7. Русский позитивизм. В.В. Лесевич, П.С. Юшкевич, А.А. Богданов. - Спб., 1995. - 362 с.
8. Хабарова Т.М. Концепция К. Поппера как переломный пункт в развитии позитивизма / Современная идеалистическая гносеология. - М., 1968.
9. Шкуринов П.С. Позитивизм в России XIX века. М., 1980. - 416 с.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ

«Кожне переживання володіє своєю власною часовістю».

Едмунт Гуссерль

Феноменологія – суб’єктивно-ідеалістична течія, яка зводить все суще до феноменів (явищ свідомості, даних з очевидністю) і описує їх за допомогою інтуїції.

Творцем і відомим представником феноменології є Е. Гуссерль.

Едмунт Гуссерль
1859 - 1938 рр.

Його основні праці: «Філософія арифметики», «Ідеї чистої феноменології або феноменологічна філософія» та ін. Згідно з Гуссерлем, феноменологія – це апріорна автономна наука про феномени свідомості. У межах феноменологічної концепції розгорнута характеристика поняття інтенціональності (як спрямованості свідомості до предмета), яке описує

структуру та функціональні залежності смислопокладання.

У цілому сутність вчення Гуссерля можна звести до трьох основних ідей:

1) філософія не має ніякого відношення ні до навколишнього світу, ні до наук про нього; предмет філософії – феномени свідомості, які розглядаються як єдині і безпосередньо дані;

2) феномени – це не психічні явища, а абсолютні сутності, які мають загальне значення, не залежать від індивідуальної свідомості і в той же час знаходяться тільки в ній і не існують поза нею;

3) вказані сутності не пізнаються шляхом абстрагуючої діяльності розуму, а безпосередньо переживаються, а потім описуються так, як вони осягаються в акті інтуїції.

Феноменологічний напрямок у філософії розробляв Ф. Brentano.

Франц Brentano
1838 - 1917 рр.

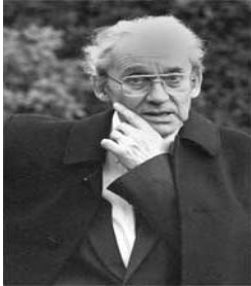
В своїх працях: «Психологія з емпіричного погляду», «Про походження морального знання», «Істина й очевидність» та інших він виходив з того, що рисою, яка об’єднує психічні феномени (слухання, судження, виведення, поціновування, любов, бажання, відраза, ненависть та ін.), є «інтенціональна невід’ємна присутність предмета» (напр., хтось бачить щось або

бажає чогось).

Brentano виходив із того, що свідомість може вказувати на

предмети або ж мати «спрямованість на щось» завдяки актам сприйняття та ідеації, включаючи відчуття та уявлення; завдяки судженням, включаючи акти визнання (ствердження), відкидання (заперечення) чи пригадування; завдяки актам любові або ненависті, в яких беруться до уваги прагнення, наміри, бажання та почуття людини. Критерієм істинності таких психічних феноменів було проголошено принцип очевидності.

Представником релігійної феноменологічної герменевтики є П. Рікер. Його основні твори: «Філософія волі», «Конфлікт інтерпрета-

Поль Рікер
1913 - 2005 рр.

цій», «Сам як Інший». У центрі філософських досліджень філософа – проблема людини в контексті трагічного досвіду ХХ ст. Завданням філософії, за Рікером, є вироблення методу аналізу людської суб'єктивності як творця світу культури. Осмислення імпульсів людського «Я» можливе через осмислення їхніх норм сублимації в культурі. В зв'язку з цим він

надає великого значення розгляду мови, яка, на його думку, наділена символічною функцією. Витлумачення цілісних текстів культури є способом включення індивіда в культурний контекст і становлення його суб'єктом культурно-історичної творчості.

Особливого звучання в філософії набирає проблема «Себе як Іншого». Філософ акцентує увагу на необхідності розрізнення понять «Сам» і «Я», оскільки тільки поняття «Сам» пов'язане з турботою про ближнього і справедливістю для кожного. Позаяк «Інший» завжди перебуває в опозиції стосовно власної культури, то погляд на «Себе» як «на Іншого» розкриває конфліктність, розірваність існування людини у світі. Разом з тим, такий ракурс дозволяє людині співвіднести себе з існуванням інших (а отже, й інакших) людей і з повагою поставитися до цієї інакшості. Голос «Іншого» є голосом совісті, яка велить людині справедливо жити для інших і разом з іншими.

Література для самостійного опрацювання

1. Брентано Ф. Избранные работы. - М., 1996.
2. Брентано Ф.О. Многозначности сущего по Аристотелю // Богословие. Философия. Культурология. Вып. 4. - Спб, 1997.
3. Брентано Ф.О. Происхождении нравственного познания / Пер. А.А. Анипко. - Спб., 2000.

4. Вдовина И.С. Памяти Поля Рикёра // Вопросы философии. - 2005. - № 11.
5. Вдовина И.С. Поль Рикёр: феноменолого-герменевтическая методология анализа произведений искусства // Теория художественной культуры. - Вып.10. - М., 2006.
6. Зотов А.Ф. Поиски синтеза: Поль Рикёр // Современная западная философия. - М., 2004.
7. Клименкова Т.А. Проблема культурно-исторического творчества в феноменологической герменевтике Поля Рикёра // Французская философия сегодня. - М., 1989.
8. Мееровский Б.В., Бирюков Б.В. Ф. Brentano - историк философии Аристотеля // Историко-философский ежегодник 1991. - М., 1991. - С.146-152.
9. Мотрошилова Н.В. Идеи Эдмунда Гуссерля как введение в феноменологию. - М., 2003.
10. Поль Рикёр - философ диалога. - М., 2008.
11. Прехтль П. Введение в феноменологию Гуссерля. - Томск, 1999.
12. Рикёр П. Герменевтика и психоанализ. Религия и вера. - М., 1997.
13. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика. - М., 1995.
14. Рикёр П. История и истина / Пер. с фр. И.С. Вдовина, О.И. Мачульская. - Спб., 2002.
15. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / Пер. с фр. И.С. Вдовина. - М., 1995.
16. Рикёр П. Память, история, забвение / Пер. с фр. И.И. Блауберг и др. - М., 2004.
17. Рикёр П. Справедливое / Пер. Б. Скуратова при участии П. Хицкого. - М., 2005.
18. Рикёр П. Человек как предмет философии // Вопросы философии. - 1989. - № 2. - С. 41-50.
19. Твардовский К.Ф. Brentano и история философии / Пер. с польск. Б.Т. Домбровского // Логико-философские и психологические исследования. - М., 1997.
20. Херрман Ф.В. Понятие феноменологии у Хайдеггера и Гуссерля. - Томск, 1997.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ

*«У можливому віруючий зберігає вічну
і надійну протиотруту від розпачу;
тому, що Бог може усе в будь-яку мить».*

С. К'єркегор

Екзистенціалізм – суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

Джерела сучасного екзистенціалізму сягають XIX ст., вони пов'язуються з іменем С. К'єркегора. Основні його твори: «Страх і

Сьорен
К'єркегор
1813 - 1855 рр.

трепет», «Хвороба до смерті», «Войовничий нейтралітет» та ін. Філософ стверджує, що екзистенція є те, що завжди вислизає від понять. Звідси висновок, що наукові методи непридатні для самопізнання людини і наука не може запропонувати адекватних засобів.

Висунувши ідею «екзистенціального мислення», пов'язаного з внутрішнім життям людини, з її найінтимнішими переживаннями, К'єркегор вважає, що зовнішнє буття людини є «недійсним існуванням». Дійсне існування людини – її «екзистенція». Досягнення екзистенції передбачає здійснення людиною вирішального вибору, завдяки якому вона переходить від «недійсного буття» до «самої себе», єдиної і неповторної, до буття «дійсного».

Філософія повинна «вдивлятися» в людське життя, людські страждання, а філософ – розуміти процес вибору індивідом свого «Я», вибору між добром і злом. Слід допомогти людині знайти свою правду, тобто таку істину, заради якої їй хотілося б жити і померти.

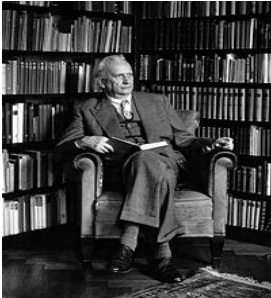
Засновником сучасного екзистенціалізму вважають М. Гайдеггера. Основні твори: «Буття і час», «На шляху до мови», «Що є думка» та ін. До «екзистенціалів» людського буття, тобто до умов, за яких людина може стати тим, чим вона є, Гайдеггер відносить покладеність і розуміння. Покладеність мислитель тлумачить так: людське буття визначається не мисленням, а фактом своєї присутності у світі, наявністю людини. Людина спочатку є (покладена), а потім мислить, отже, людина одвічно втягнута у буття, що й становить зміст «покладеності».

Мартін Гайдеггер
1889 - 1976 рр.

Сутність другого екзистенціалу – «розуміння» полягає в тому, що утягнута в буття (покладена) людина знаходить себе, «перезнаходить» себе у світі, в певному місці, в певний час. Людина виявляє, що вона є засобом розуміння. Існуюча у світі людина стає розуміючою, а розуміння реалізується завдяки тлумаченню та інтерпретації. Отже, людське буття споконвічно герменевтичне. Мислитель обстоює положення про те, що лише на основі розуміння (коли світ і людина нероздільні) формується свідомість, мислення (коли людина перетворюється в суб'єкт, а світ – в об'єкт, і вони розділяються). Спочатку покладеність і розуміння, а потім мислення, свідомість, рефлексія.

На екзистенціальних традиціях будує свою філософію і К. Ясперс.

Карл Ясперс
1883 - 1967 рр.

Основні твори: «Філософська віра», «Про виникнення і ціль історії», «Доля і воління» та ін. На думку Ясперса екзистенція нерозривно пов'язується з «трансценденцією», Богом. Трансценденція виступає як буття, яке перетворює екзистенцію з простого самоствердження, «свавілля» на носія буття, більш високого, ніж усе, що визначається розумом якнай-

вище. Тобто трансценденція – це вище буття.

Екзистенція і свобода у Ясперса – поняття тотожні. Характеристика свободи полягає в тому, що її не може бути «знайдено» на жодному рівні людського буття: ні на рівні емпіричного буття, ні на рівні свідомості взагалі, ні на рівні духу.

Ясперс вважає, що людина не може бути до кінця пізнана наукою і, таким чином, не може до кінця стати предметом соціального маніпулювання, оскільки завжди залишатиметься деякий непізнаний «залишок» - екзистенція. З цього випливає висновок: пізнання – справа науки, свобода – справа філософії.

Нові ідеї в екзистенціальну філософію привніс Жан-Поль Сартр.

Жан-Поль Сартр
1905 - 1980 рр.

Основні філософські праці: «Буття і ніщо», «Екзистенціалізм – це гуманізм» та інші. Перший принцип екзистенціалізму – положення: людина є те, що вона робить. Саме людське життя – це можливість. Немає раз і назавжди даної та незмінної людської природи, немає детермінізму, людина вільна, людина є свобода.

Ядром екзистенціалізму Сартра є «філософія свободи». Свобода ставить людину поза закономірністю і причинною залежністю, вона виражає розрив з необхідністю. Свобода не терпить ні причини, ні основи, вона не визначається можливістю людини діяти відповідно до того, якою вона є, оскільки сама її свобода є вибір свого буття: людина така, якою вона себе вільно обирає. Свобода передбачає незалежність стосовно минулого, заперечення його, розрив з ним.

Людина вільна незалежно від реальної можливості здійснення своїх прагнень. Уже сама постановка завдання, саме прагнення, сам вибір мети достатні для утворення свободи. Свобода міститься в самому спрямуванні. «Проект» - не шлях до неї, а її вираження, він є свобода, що проектує сама себе.

Література для самостійного опрацювання

1. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. – Спб., 1998.
2. Арндт Х. Хайдеггеру - восемьдесят лет // Вопросы философии. - 1998. - № 1.
3. Бердяев Н. Философия свободы / Бердяев Н. Судьба России. - М.; Х., 1998. – С. 29-242.
4. «Бытие и время» Мартина Хайдеггера в философии XX века // Вопросы философии. - 1998. - № 1.
5. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному. – М., 1997.
6. Гайденко П.П. От исторической герменевтики к «герменевтике бытия». Критический анализ эволюции М. Хайдеггера // Вопросы философии. - 1987. - № 10.
7. Гуссерль Э. Картезианские размышления. – Спб., 1998.
8. Камю А. Изнанка и лицо. – М.; Х., 1998.
9. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М., 1993.
10. Поздняков М.В. О событии (Vom Ereignis) М. Хайдеггера // Вопросы философии. - 1997. - № 5.
11. Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм / Сумерки богов. – М., 1989. – С. 319-344.
12. Сиоран Э. Испытание существованием. – М., 2003.
13. Фалев Е.В. Истокование действительности в ранней герменевтике Хайдеггера // Вест. Моск. ин-та. Сер.7. Философия. - 1997. - № 5.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994.

ГЕРМЕНЕВТИКА

«Інтереси людства постійно зверненні в сторону життя почуттів».
Вільгельм Дільтей

Герменевтика – спосіб філософствування, центром якого є тлумачення, розуміння текстів. Найчастіше предметом дослідження в герменевтиці виступає текст. Таким чином, провідна проблема – проблема розуміння витлумачення, інтерпретації тексту. Головна теза герменевтики: існувати – означає бути зрозумілим.

Формування мови, виникнення писемності стимулювали розвиток герменевтики, актуалізували проблему розуміння з найдавніших часів. Цей процес набуває нового звучання на початку ХІХ ст., коли Ф. Шлейєрмахер створює власне філософську герменевтику. Основні твори: «Розмови про релігію», «Монологи»,

Фрідріх Шлейєрмахер
1768 - 1834 рр.

«Діалектика» та ін. Герменевтика тлумачиться насамперед як мистецтво розуміння чужої індивідуальності, «іншого», причому предметом герменевтики виступає навіть не зміст, а перш за все аспект виявлення, бо саме виявлення є втіленням індивідуальності.

Необхідною умовою розуміння вважається подібність і різниця між автором тексту і читачем.

Якщо автор і читач абсолютно «споріднені», то будь-яка герменевтика стає зайвою, якщо ж вони абсолютно різні – вона неможлива. Для того щоб розуміння було можливим, необхідна певна міра «чужородності» і «спорідненості» між автором і читачем.

Розуміння – це мистецтво, бо конкретний текст не може дати ні «цілковитого знання мови», ні «повного знання автора», тому розуміння не може бути зведене до механічного застосування певних правил.

Як метод історичної інтерпретації герменевтику розробляв В. Дільтей. Основні твори: «Вступ в науку про дух», «Побудова історичного методу в науках про дух» та ін. Центральним у Дільтея є поняття життя як способу буття людини, культурно-історичної реальності. Завданням філософії, за Дільтеєм, є розуміння «життя», виходячи з нього самого. У зв'язку з цим філософ обґрунтовує метод

«розуміння» як безпосереднього осягнення певної духовної цілісності (цілісного переживання). Розумінню, що близьке інтуїтивному проникненню в життя, Дільтей протиставляє метод «пояснення», що

**Вільгельм
Дільтей
1833 - 1911 рр.**

широко застосовується у природничих науках, що мають справу із зовнішнім досвідом. «Розуміння» власного внутрішнього світу досягається за допомогою інтроспекції (самопостереження), розуміння чужого світу – шляхом «вживання», «співпереживання». Стосовно культури минулого

«розуміння» виступає як метод інтерпретації, названий Дільтеєм «герменевтикою – тлумачення окремих явищ як моментів цілісного душевно-духовного життя, що реконструюється.

Провідним представником філософської герменевтики ХХ ст. є Ганс-Георг Гадамер. Основні твори: «Діалектична етика Платона»,

**Ганс-Георг
Гадамер
1900 - 2001 рр.**

«Істина і метод», «Діалог і діалектика» та ін. Філософ у герменевтиці вбачає універсальну філософію сучасної доби, яка має знайти власну відповідь на основоположне філософське питання: як можливе розуміння навколишнього світу і як у цьому розумінні втілюється істинне буття? На думку Гадамера, істинне розуміння вимагає

доконечного врахування історичної ситуації та історичної традиції, що робить істину співмірною людському духові, а людину – долученою до істини. Герменевтична постановка проблеми включає також відмову від чіткого розмежування суб'єктивності тлумача та об'єктивності того, що підлягає тлумаченню (тексту), постійного діалогу сьогоденного світу зі світом історичним.

Розуміння – це не пізнавально-розсудковий акт, а онтологічний, екзистенційно насичений процес самоідентифікації людини і суспільства, що закріплюється і виявляється у такій специфічній формі єдності суб'єкта і об'єкта, як культурна традиція. Світ людського буття не стільки пізнається за допомогою суто раціонально-теоретичних засобів, скільки осягається через співпереживання, випробування, дослідження, набуття життєвого досвіду. Вихідні схеми життєдіяльності, поведінки і орієнтації у світі людина здобуває в процесі засвоєння мови, тобто ще на стадії до понятійної інтеріоризації надбань культури. На цій стадії формуються глибинні підвалини людського досвіду, які відкладаються у мовних

структурах. Мова – це головна засада самої можливості людського буття, здійснення буття як розуміння.

Література для самостійного опрацювання

1. Волин Р. Оправдание Сократа: замечательная и ужасная жизнь Ганса-Георга Гадамера / Пер. Ю. Жиловеца // Лефт.ру/Левая Россия - 2003. - № 17.

2. Габермарс Ю. Філософський дискурс Модерну. – К., 2001.

3. Герменевтика. - Спб., 2004.

4. Гірц К. Інтерпритація культур. – К., 2001.

5. Малахов В.С. Воспоминание о Х.-Г. Гадамере // Вопросы философии. - 2002. - № 9. - С. 172-177.

6. Михайлов И.А. Переписка Дильтея и Гуссерля. Экзистенциальные истоки феноменологии // История философии. - № 1. - М., 1997. - С.71-80.

7. Михайлов И. Дильтей // История философии. Запад-Россия-Восток. - Под ред. Н.В. Мотрошиловой. - Кн. 3. - М., 1998.

8. Після філософії: кінець чи трансформація? – К., 2000.

9. Плотников Н. Человек-традиция. Памяти Гадамера // Отечественные записки. - 2003. - № 1.

10. Плотников Н.С. Жизнь и история: Философская программа Вильгельма Дильтея. - М., 2000.

11. Речи о религии к образованным людям, её презирающим. Монологи. - М., 1994.

12. Рікер П. Сам як інший. – К., 2000.

13. Шестакова М.А. Функции здравого смысла в герменевтике Гадамера // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. - 1999. - № 4. - С. 90-100.

14. Ящук А.Н. Методологические принципы критики исторического разума В. Дильтея // Методология науки. - Томск, 1998. - Вып. 3. - С. 226-229.

ПРАГМАТИЗМ

*«Геніальність – це всього-навсього
незвичний погляд на речі».*

Уільям Джемс

Прагматизм – філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності.

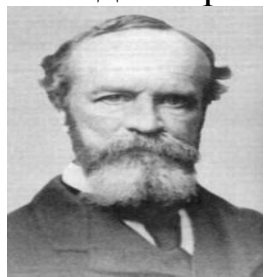

Чарлз Пірс
1839 - 1914 рр.

Засновник прагматизму Ч. Пірс. Основні твори: «Зібрання статей» у 8-ми томах, «Листи до леді Велбі». Пірс вважав, що поняття про об'єкт можна досягнути лише шляхом розгляду всіх практичних наслідків, які впливають із дій з цим об'єктом. Наше знання про об'єкт завжди залишається гіпотетичним. Навіть математичні та логічні судження можна заперечити контр-прикладними.

Пірс висунув програму «реконструкції у філософії»: вона повинна бути не роздумами про основи буття і пізнання, а загальним методом вирішення проблем, що постають перед людьми в різних життєвих ситуаціях у процесі їхньої практичної діяльності, яка відбувається у світі, що постійно змінюється.

Основну увагу Пірс звертає на проблему істини. Він визначає її як ясне, виразне, незаперечуване знання на даній стадії пізнання. Істинність – умова практичної придатності, результативності у практиці. Значення істини, її надійність визначаються корисністю. Практичний інтерес причиною нашої зацікавленості в пошуках істини, тобто наші вольові прагнення попереджують дії розуму, одночасно стимулюючи його. Сама по собі істина може бути тільки відносною, оскільки практика вимагає її безпосереднього оновлення.

Уільям Джемс
1842 - 1910 рр.

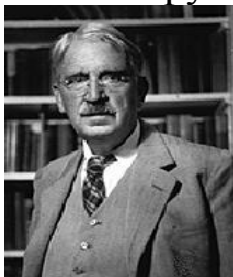
Ідеї Пірса розвиває У. Джемс. Основні твори: «Принципи психології», «Різноманітність релігійного досвіду», «Плюралістичний всесвіт» та ін. Всесвіт, за Джемсом, складається з первісно «нейтральної речовини», яка у процесі її пізнання і «обробки» диференціюється на «фізичне» та «психічне», на свідомість і матерію. Дійсність безмежно багатформна, плюралістична. Всі явища і факти поєднані лише зовнішніми функціо-

нальними зв'язками», між ними не існує сутнісної залежності. Заснований на ідеї зовнішніх зв'язків плюралізм логічно уможлиблює випадковість, непередбачуваність, появу нового, свободу. Вольовими зусиллями людина конструює із «потoku життя» певні речі, які існують як наслідок досвіду: «досвід і реальність», за Джемсом, одне й те саме. Практично діючи у царині випадковостей, суб'єкт виробляє уявлення про ідеї, поняття, теорії, які є розумовими засобами його пристосування до дійсності (інструменталізм).

Критерієм істинності теоретичних конструкцій виступає їх корисність для людини. Прагматичний метод поціновує значення всіляких теоретичних побудов за їх «наявну вартість» у конкретних обставинах (утилітаризм).

Філософія, вважає Джемс, повинна сприяти не осмисленню начал буття, а створенню загального методу вирішення життєвих проблем. Мета мислення полягає у виборі засобів, необхідних для досягнення успіхів, адже вісь світу, за словами Джемса, проходить через егоїстичні центри людини.

З усіх представників прагматизму найсильніший вплив на духовне життя США здійснив Дж. Дьюї. Основні праці: «Реконструкція філософії», «Людська природа й поведінка», «Досвід

Джон Дьюї
1859 - 1952 рр.

і природа» та ін. На його думку, завдання прагматизму – найкраще допомогти людині влаштуватися у світі. Головна проблема сучасності – встановити правдиві відношення між досягненнями науки і людськими цінностями. Людина постійно потрапляє в серію неочікуваних ситуацій, де наш світогляд обмежено рамками умов, які склалися в даний момент і вимагають прийняття швидкого рішення. В цих умовах звички вже не спрацьовують, і, щоб вийти з цього становища, ми повинні звернутися до більш ефективного інструмента регуляції нашої поведінки. Таким інструментом є інтелект. Його роль полягає в тому, щоб невизначену, проблематичну, сумнівну ситуацію перетворити на визначену, вирішену. При цьому ідеї, теорії покликані виступити в ролі життєво необхідних інтелектуальних інструментів.

Істинні ті концепції, ідеї і теорії, що є результативно-вигідними, плідно працюють у життєво важливих обставинах, ведуть до досягнення прагматичних цілей. Дьюї прив'язує істину до тієї ситуації, в якій вона з'явилась, і не вважав за можливе поширити її повноваження за межі даної ситуації. Але кожна ситуація унікальна, і

навіть якщо вона в чомусь схожа на іншу, все ж структура її змісту ніколи не буває двічі цілком однаковою. Звідси випливає, що вік будь-якої істини дуже короткий; істина подібна до актора, який грає свою роль лише один-єдиний раз.

Література для самостійного опрацювання

1. Брент Дж. Чарльз Сандерс Пирс: Жизнь / Перевод А. Смирнова // Логос. - 2004. - № 3-4 (43). - С. 231-278.
2. Гуреева А.В. Критический анализ прагматической эстетики Дж. Дьюи. - М., 1983.
3. Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Пер. с англ. М. Занадворов, М. Шиков. - М., 2001.
4. Дьюи Дж. Реконструкция в философии; Проблемы человека / Пер. с англ., послесл. и примеч. Л.Е. Павловой. - М., 2003.
5. Кирющенко В.В. Знак и смысл / Пирс Ч.С. Принципы философии. - СПб., 2001.
6. Кирющенко В.В. Язык и знак в прагматизме. - СПб., 2008.
7. Кирющенко В.В. Чарльз Сандерс Пирс, или Оса в бутылке. Введение в интеллектуальную историю Америки. - М. 2008.
8. Кроссер П. Нигилизм Дж. Дьюи / Пер. с англ. - М., 1958.
9. Мельвиль Ю.К. Конфликт науки и религии в философии Ч. Пирса // Вопросы философии. - 1964. - № 9. - С. 88-98.
10. Мельвиль Ю.К. Философия Ч.С. Пирса. - М., 1964.
11. Мельвиль Ю.К. Чарльз Пирс и прагматизм. - М.: Издательство МГУ, 1968.
12. Пирс Ч.С. Закрепление верования // Вопросы философии. - 1996. - № 12. - С. 106-120.
13. Пирс Ч.С. Избранные философские произведения. - М., 2000.
14. Пирс Ч.С. Начала прагматизма / Пер. с англ., предисл. В.В. Кирющенко, М.В. Колопотина. - СПб., 2000. - 318 с.
15. Пирс Ч.С. Принципы философии. - СПб., 2001.
16. Пирс Ч.С. Как сделать наши идеи ясными // Вопросы философии. - 1996. - № 12. - С. 120-132.
17. Порус В.Н. Чарльз Пирс и современная «философия науки» // Вопросы философии. - 1982. - № 3. - С. 137-144.
18. Шарвадзе Б.А. Философия Джона Дьюи. - Тбилиси, 1998.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

«Скільки шкіл, стільки й вчених поглядів».

М. Шелер

Філософська антропологія – вчення про природу (сутність) людини, яке виводить культуру зі специфіки природи людини. Одним із її засновників був М. Шелер. Водночас Шелер був творцем аксіології – філософської теорії цінностей. Його основні твори: «Про феноменологію і теорію симпатії», «Про вічне в людині», «Форми знання і суспільство». Завдання філософської антропології, на думку Шелера, – показати, як із основної структури людського буття впливають усі звершення та справи людини: мова, совість, знаряддя, ідеї, релігія, наука, соціальність тощо.

Макс Шелер
1874 - 1928 рр.

Головна думка М. Шелера полягала в тому, що феноменологічний метод дає можливість виділити систему цінностей, яку можна і потрібно розділити (диференціювати). Естетичні цінності властиві предметам, а етичні (добро, зло, гідність) – особистостям. Але що надає особистісним інтенціям життєвої сили? Любов. Шелера цікавить не любов як безпосереднє переживання, а порядок, сутність любові. Сутність любові – це акція реалізації, побудови і розгортання особистості у властивому для неї напрямку ідеальності і досконалості.

Найсуттєвіша особливість людини полягає в здатності ставитися до іншого буття (іншої людини) як такого, що має самостійну реальність, значущість. Так ставлення до природи як самої по собі значущої і цікавої, а не з точки зору безпосередньо-практичних завдань життєвідтворення, надає діяльності вищої людини характеру безкорисливості і самоцілісності. Тут – витoki людської духовності.

Проблеми філософської антропології розвивав також Г. Плеснер. Основні твори: «Щаблі органічного і людина», «Сміх і плач», «Запізніла нація» та ін. Головне завдання філософської антропології вбачав у дослідженні внутрішніх відносин між тілом і духом як системами, у межах якої існують і взаємодіють «зовнішній полюс людського існування, а також тілесно-психологічний і духовний». Антропологічній концепції Плеснера притаманне розуміння людини як істоти, що займає

Гельмут
Плеснер
1892 - 1985 рр.

центральне, унікальне місце у світі. Однією із суттєвих і універсальних рис людини вважав її ексцентричність, що виявляється у поведінкових актах інтелектуального, морального й безпосередньо-емоційного характеру.

Ставлення людини до буття визначається трьома антропологічними законами: природної штучності, опосередкованої безпосередності та утопічного розташування, що спонукає людину до постійного самооновлення, виявлення своєї трансцендентної сутності.

Розробкою філософської антропології у ХХ ст. займався А. Гелен.

Арнольд Гелен
1904 - 1976 рр.

Основні твори: «Теорія свободи волі», «Держава і філософія», «Мораль і гіпермораль» та ін. Філософ витлумачував людину як «біологічно недосконалу істоту», яка компенсує свою недосконалість соціокультурною творчістю. На підставі цієї тези розробляє теорію дії. Остання, в свою чергу, стає концептуальною основою теорії інституцій, які генетично і функціонально послуговуються як ерзац відсутніх або деформованих інстинктів.

Соціальні інститути, антропологічно орієнтована плюралістична мораль сприяють розкріпаченню людини, розгортанню її свободи за умов стабільності соціальних структур і уникнення соціальних зрушень. Він песимістично оцінює можливі наслідки розширення соціокультурної і політичної творчості людства, вбачаючи в них підставу дестабілізації існування індивіда.

Література для самостійного опрацювання

1. Александров И. Космический феномен человека. – М., 1999.
2. Григорьян Б.Т. Макс Шелер / Философы двадцатого века. - М., 1999. - С. 229-246.
3. Гуревич П. Философская антропология: учебное пособие. – М., 1997.
4. Малинкин А.Н. Макс Шелер: очерк жизни и творчества // Социологический журнал. -1996. - № 1/2.
5. Чёрная Л.А. «Новая философская антропология» Марка Шелера и история культуры // Вопросы философии. - 1999. - № 7. - С. 127-139.
6. Шелер М. Избранные труды. – М., 1995.

НЕОТОМІЗМ

«Люди живуть цінностями та реаліями, які вивисуються над часом».

Ж. Марітен

Найбільш впливовою релігійно-філософською течією сучасності є неотомізм. Прибічники цього напрямку називають своє вчення «віковичною філософією», оскільки вона сягає 700-літньої давнини. Теоретичним фундаментом неотомізму служить схоластична філософія Томи Аквінського.

Етьєн Жільсон
1884 - 1978 рр.

Відомим представником неотомізму є Е. Жільсон. Його праці - «Томізм», «Християнський екзистенціалізм», «Історія християнської філософії» та ін. Головним завданням своєї філософії Жільсон вважав відродження духу вчення Томи Аквінського. Філософ був переконаний, що духовний потенціал томізму повністю не вичерпаний. У зв'язку з цим зробив спробу модернізації традиційної теології з метою «вписати»

її в новий соціокультурний контекст. З позицій екзистенціалізму трактував питання божественного буття, яке, на його думку, є «актом чистого існування», в результаті чого з'явився весь різноманітний природний і соціальний світ.

Жільсон стояв на позиціях пізнаваності світу. Поряд з розумом велику роль відводив чуттєвому пізнанню. Він стверджував, що в судженнях не лише констатується буття речей, але й виявляється їх сутність. Причиною помилок в процесі пізнання вважав абсолютизацію неповних і відносних знань про світ. Одні істини осягаються розумом і наукою, інші (догмати) – знаходяться поза їх досягненням.

Жільсон створив власну історико-філософську концепцію. Завданням філософів всіх часів і народів вбачав у поясненні першопричин буття. Вважав, що розвиток західноєвропейської філософії, в якій домінуюча роль відводилась науці, а не богослов'ю, привів до руйнації гармонії між філософською мудрістю, наукою і теологією. Подолати цю суперечність здатний відроджений і пристосований до нинішнього культурного розвитку томізм.

Відомим філософом, представником неотомізму був також Жак Марітен. Його основними роботами є: «Символ віри», «Про

філософію історії», «Про церкву Христову». На його думку об'єктом філософії є істина. Діяльність філософа повинна бути незалежною від політичних режимів.

Жак Марітен
1882 - 1973 рр.

На думку Марітена, Бог наділяє буття свободою становлення, створює існуючі суб'єкти, знає всі речі та істоти зсередини. Люди пізнають все суще ззовні, перетворюючи ці суб'єкти в об'єкти. Таємне буття об'єктів в якості суб'єктів пізнається лише релігією.

Завданням власної філософії вбачав у осмисленні з позицій католицизму актуальних проблем суспільного життя.

В своїх роботах визнавав доцільність верховенства теології і метафізики над конкретними науками. Доводив необхідність гармонії розуму та віри. Марітен запропонував розрізняти свободу людську і божественну. Людська свобода – це свобода вибору кожної людини. Вона є необхідною передумовою для свободи божественної. Природне устремління людини до вищої свободи найбільш повно виразило християнство. Проблема свободи вимагає врахування не лише людських, але і божественних цінностей.

Мислитель запропонував і обґрунтував концепцію інтегрального гуманізму (неогуманізму), в якому людина розглядається в цілісності її природного і надприродного буття. Здійснення ідеї інтегрального гуманізму веде до становлення нового, більш високого типу демократії, в основі якої – верховенство нових християнських цінностей, які поєднують у собі божественне і людське.

Література для самостійного опрацювання

1. Долгов К.М. Диалектика и схоластика. - М., 1983.
2. Желнов М.В. Критика гносеологии современного неотомизма. - М., 1971.
3. Жильсон Э. Избранное. - Т. 1. - Введение в философию св. Фомы Аквинского. - М.-Спб., 2000.
4. Маритен Ж. Избранное: величие и нищета метафизики / Отв. ред. и сост. Р.А. Гальцева; пер. с фр. В.П. Гайдамака. - М., 2004.
5. Радаев Р. Критика неотомизма. - М., 1975.
6. Субботин Ю.К. Проблема ценности в неотомизме. - М., 1980.
7. Шишков К.А. Современный неотомизм: история и политика в философии Ж. Маритена: конспект лекций. - Тверь, 1999.

СТРУКТУРАЛІЗМ

«Цивілізація, яка заснована на принципі та ідеї підвищеної думки про себе є гнилою з самого початку свого народження».

К. Леві-Стросс

Структуралізм – напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії. Розглядає структуру як вічне і незмінне, ігноруючи його розвиток.

Засновником структуралізму є К. Леві Стросс. Основні роботи:

Клод
Леві-Стросс
1908 – 20__ рр.

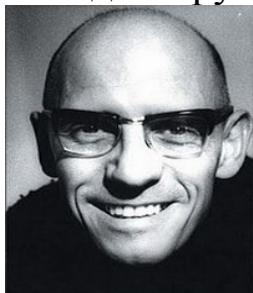
«Структурна антропологія», «Мислення дикуна», «Тотемізм» та ін. На думку філософа, соціальні структури – це об’єктивні сутності, які існують незалежно від людської свідомості і неповно виявляються у різних суспільствах. Ці структури не є емпіричною реальністю; полем їхнього побутування є сфера позасвідомого. Оприявлення соціальних структур можливе через дослідження міфів, ритуалів, релігійних уявлень, за допомогою яких людина прагне приховати або виправдати розходження між реальним суспільством та його ідеальною візією. Структурний підхід не є «чистою» методологією; він потребує поєднання антропології, філософії, лінгвістики, психології.

Особливої ваги Леві-Стросс надавав мові (як структурному утворенню) для пояснення усіх різновидів соціальних стосунків, зокрема такого специфічного їх сполучення, як міф. Він розглядає міф як «лінгвістичну сутність», що її конститує набір певних елементів, або одиниць. Останні Леві-Стросс називає «міфемами». Комбінативне сполучення міфем утворює «сигніфікативну функцію міфу», яка ніяк не тотожна його смислового наповненню, а є його структурою. Структура міфу – це певне впорядкування або розташування міфем одна стосовно одної; за допомогою міфу відбувається улагодження суспільних суперечностей з метою їхнього подолання. Структуру мислення первісної людини («дикуна») Леві-Стросс вважає високорозвиненою, тотожною тій, яка притаманна і сучасній людині; з огляду на це, він до певної міри ідеалізує стан світоглядних, моральних спромог та орієнтацій «дикуна», в якому

чуттєва і раціональна складові знаходяться у гармонійній єдності, втраченій на пізніших щаблях цивілізаційного поступу.

В 2008 році Леві-Строссу виповнилось 100 років, він став першим членом Французької академії, який досягнув цього віку. В цьому році Бібліотека Плеяди розпочала публікацію його робіт (зазвичай це при життю автора не робиться).

Ідеї структуралізму розвивав також М.-П. Фуко. Основні твори:

Мішель-Поль
Фуко
1926 – 1984 рр.

«Слова і речі», «Археологія знання» та ін. Аналізуючи історично мінливі форми організації людського буття, Фуко намагається розглянути їх як синтез «фундаментальних кодів культури», що керують усіма формами її сприйняття і вартостями, і «чистих практик» застосування цих кодів, що створюють «історичне а priori» науки, раціональності, досвіду. Типи історичного а priori у сфері знання Фуко називає

епістемами.

Основна увага Фуко зосереджена на слові, на мовній події і факті висловлювання, на особливій «функції існування» мовних знаків, які визначають саму їх можливість установлювати зв'язок на конкретному історичному матеріалі. Для сучасного мислення найважливішими областями дії мови є інтерпретація і формалізація, тобто виявлення того, що сказано в мові і що взагалі може бути в ній висловлено.

Межа інтерпретації – зіткнення з тим несвідомим, яке не виражене в жодній з мов, межа формалізації – форми чистого мислення, які позбавлені мовної оболонки і постають в своїй логічній структурі.

Література для самостійного опрацювання

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений. - М., 1998.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М., 1989.
3. Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. - М., 1996.
4. Леві-Стросс К. Структурная антропология. - М., 1985.
5. Структурализм: «за» и «против». М., 1975.
6. Тодоров Ц. Теории символа. - М., 1999.
7. Фуко М. Надзирать и наказывать / Пер. с фр. В. Наумова под ред. И. Борисовой. - М., 1999.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

*«Хто чистими думками в істині очистив свій розум,
той схожий на дбайливого хазяїна, який чисте
джерело води живої у своїй господі виплекав».*

Г. Сковорода

Українська філософія – один з національних різновидів філософії, поряд із французькою, англійською, німецькою тощо. Для української філософії специфічними рисами, які формувалися на основі українського національного характеру, так званої «української душі», є:

а) кордоцентризм (від латинського кордос – «серце») – освітлення людиною навколишнього світу і свого місця в ньому не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» - емоціями, почуттями, здоровим глуздом;

б) антропоцентричність, або людиномовимірність української філософії, її безпосередня спрямованість на людину, осмислення її сутності і можливостей досягнення щастя в звичайному житті;

в) екзистенційність – гостро-емоційне переживання даного моменту існування, життя взагалі. Воно підводить мислителя до необхідності не шукати за допомогою абстрактно-логічного мислення об'єктивну, одну для всіх Істину, а знайти «правду», сенс, мету власного життя. Для цього людина мусить пропускати загальноприйняті цінності крізь особистий життєвий досвід, а свій власний життєвий шлях запропонувати іншим людям як один із прикладів гідного людського буття;

г) толерантність і діалогічність української філософської думки – терпимість, шанобливе ставлення до різних виявів незгоди з її принциповими ідеями, прагнення внести коректну дискусію.

Основні етапи української філософії:

I етап – Еллінський. Він є наслідком зв'язків праукраїнської людності з еллінами, які, починаючи з VII ст. до н.е., упродовж двох століть заснували на Чорномор'ї десятки міст-держав (Синоп, Трапезунд, Ольвія, Аполонія, Халкедон, Гераклія, Херсонес та ін.), створювали у різних куточках нашого краю (на берегах Борисфена – Дніпра) свої факторії, поширювали свою релігію, культуру, філософію.

Найяскравішим тогочасним представником є знаменитий мудрець Анахарсис Скіфський (VII – VI ст. до н.е.), чиї філософські надбання належать до культурної спадщини українства. Він був знаний не лише в Скіфії. Елліни вважали його одним із легендарних «семи мудреців» (поряд із Солоном, Фалесом, Біантом та ін.). Анахарсис Скіфський заклав основи теорії суджень, правил силогістики й атрибутивних відносин, уявлень про суперечність між даними чуттєвого спостереження та їхнім раціональним аналізом. Глибина порушених Анахарсисом філософських проблем, сила його логічних переконань особливо виявилися при аналізі екзистенційних основ істини, природи і можливостей людської раціональності.

II етап – Праукраїнський. Його космологію як початкову форму філософії репрезентує писемна пам'ятка «Велесова книга», відома у копіях XVI-XVII ст. Вона є живим свідченням правіри, системним виявом світовідчуття і світорозуміння праукраїнців, своєрідним прологом фіксованої історіософії українського народу. Її тексти засвідчують, що визначальними реаліями тогочасного мислення були природа, закони Всесвіту і звичаєве право (Ява, Нава і Права). У ній простежується тяжіння до загального, абстракцій гуманістичного і волелюбного мислення, найвищої етики (честі, гідності, обов'язку). Вершиною їхніх міркувань є конфесія єдності Триглавів: 1) Неба, Землі і Сонця; 2) минулого, сучасного і майбутнього; 3) природи, людей і богів.

III етап – філософія Княжої доби (XI-XV ст.). він розпочинається з появи першої оригінальної пам'ятки філософської думки – «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона Київського. Закінчується цей період, коли відбувається згасання самотньої української культури після переходу українських земель під владу Литовсько-Польської держави. Язичницькі уявлення, своєрідно поєднавшись із християнською вірою, надали культурі русичів нового духовного спрямування, нових духовних ідеалів, обумовлюючи розвиток інтелектуальної, філософської думки. Увібравши в себе традиції вітчизняної і світової культури, зокрема античної та візантійської, вона виробила власний стиль, сформувала власну специфіку. На цьому етапі українській філософії було властиве переважання в колі філософських питань проблем, пов'язаних із взаєминами між Богом і світом, Богом і людиною.

Новий рівень тогочасної філософії засвідчують писемні пам'ятки: «Повість минулих літ», «Слово про Ігорів похід», «Слово»

Кирила Туровського, «Повчання» Володимира Мономаха, «Житіє Бориса і Гліба», «Києво-Печерський патерик» та ін.

IV етап – період українського бароко (початок XVI-XVII ст.) – час національно-культурного відродження і боротьби українського народу за відтворення власної державності: У цей період українській філософії було властиве переміщення центру уваги на розгляд проблеми взаємовідносин «людина – світ».

Особлива роль у розвитку української філософії належить Києво-Могилянській академії (1632-1817), де філософія набула високого професійного рівня. В основі змісту тогочасної філософії було покладено синтез християнського неоплатонізму й аристотелізму, елементів філософії Ренесансу, Реформації та доби раннього Просвітництва з духовною спадщиною києво-руського візантинізму й особливостями українського менталітету. Найяскравішими представниками філософської школи Києво-Могилянської академії були Інокентій Гізель, Феофан Прокопович, Георгій Кониський, Стефан Яворський та ін.

V етап – етап самобутньої національної філософії, формування якої припадає на XIX – початок XX ст. Він характеризується постановкою проблеми «людина – нація» і формуванням філософії національної ідеї. Остання охоплює всі форми осмислення буття нації, сутності та сенсу існування українського народу, усвідомлення ним своєї «самостійності», належності до конкретної етнічної єдності. Її представників єднала не лише романтична історіософія з її апеляцією до свободи та духовної ідеї «батьківщини» на основі християнської віри – Біблії, звідки вони черпали мотиви, образи, символи, паралелі, а й екзистенційно-антропологічний напрям у вивченні світоглядних проблем, притаманний українській філософській думці. Найвідоміші серед них Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський та ін.

VI етап – українська філософія XX ст. (до здобуття Україною незалежності у 1991 р.). Вона представлена у двох основних різновидах: 1) філософія в Радянській Україні; 2) філософія української діаспори. Головною особливістю радянської філософії є її ідеологічний характер. З кінця 20-х років вона набула вигляду «діалектичного та історичного матеріалізму». Філософія української діаспори відома перш за все своїми оригінальними концепціями української національної ідеї (В. Липинський, Д. Донців, І. Лисяк-Рудницький). Крім того, саме представники української діаспори (Д.

Чижевський) розпочали фундаментальні дослідження історії української філософії та її специфіки. Їх результатами ми користуємось досі.

Слід зазначити, що протягом усіх періодів українська філософська думка часто існувала не у вигляді цілісних філософських систем, а у вигляді філософського масштабу ідей. Вони викладалися не в особливих трактатах за допомогою спеціалізованих понять і категорій, а в літературі, поезії, публіцистиці відповідними засобами художньої виразності.

Філософська система Г. Сковороди

Видатний український мислитель, вихованець Києво-Могилянської академії Григорій Сковорода створив масштабну філософську систему, центральною проблемою якої є – проблема людського щастя. Основні ідеї своєї філософії Г. Сковорода виклав у кількох десятках творів, побудованих на зразок античних філософських діалогів.

Основні елементи філософської системи Г. Сковороди:

1. Учення про дві натури та три світи. Все існуюче, на думку Сковороди, поділяється на три специфічні види («світи») – великий (макрокосм), малий (мікрокосм) і символічний (Біблія). Великий світ – це світ речей, Всесвіт. Людина, мікрокосм – це центр, в якому сходяться і набувають свого значення усі символи макрокосму і Біблії. Третій світ – світ символів, або Біблія, виступає як самостійна реальність, яка забезпечує людині можливість досягнення Бога. Через

Григорій Сковорода
1722-1794 рр.

цей світ Бог являється людині. В кожному із трьох світів існують водночас дві натури: одна «видима», друга – «невидима». Для великого світу – це зовнішній вигляд речей та їх внутрішня прихована сутність, для людини – це душа і тіло, для символічного світу Біблії – текст і прихований в ньому Божественний сенс.

2. Учення про «Сродну працю» та «нерівну рівність». Г. Сковорода вважав, що кожній людині притаманна «сродна праця» – заняття до душі. Це призначення визначається Богом, але тільки сама людина може його розкрити. На думку Г. Сковороди, у власній «сродності» легко пересвідчитись, якщо відчути задоволення при виконанні того чи іншого завдання. Традиційні ж суспільні критерії – матеріальні достатки, високий статус тут не діють. У кожній людині є своя «сродність». У цьому вони всі рівні. А нерівні у той же час у

тому, що ця сродність у кожного своя, вона різною мірою притаманна людині і по-різному розцінюється з точки зору інших людей.

3. Вчення про самопізнання. На думку Г. Сковороди, самопізнання – це шлях до щастя. Тільки занурившись у себе, пізнавши власну «невидиму» натуру, людина має здогадатися про власну «сродність» і після цього відповідним чином скоригувати своє життя. З цим пов'язане притаманне філософії Сковороди акцентування ролі серця як двигуна душевного життя людини, як сили, що визначає шлях його перетворення. Серце розглядається Сковородою як джерело людського у людині, воно є органом самопізнання і тією силою, що проводить людину шляхом самовдосконалення.

4. Вчення про щастя. Г. Сковорода вважав, що щастя є «необхідною необхідністю», яку дуже легко знайти. Для цього треба відкинути поширені уявлення про щастя як синонім слави і багатства, розуміти щастя перш за все як стан внутрішнього духовного спокою. Досягти щастя, за Г. Сковородою, можна у першу чергу через заняття «Сродною працею».

Відповідно до своїх філософських переконань, Г. Сковорода вів мандрівне життя. Його вчення стало однією із засад національної духовної традиції.

Література для самостійного опрацювання

1. Горський В.С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі. - К., 1993.
2. Історія філософії на Україні. Хрестоматія. - К., 1993.
3. Машенко С.Т. Основні проблеми в історії української філософії. – Чернігів, 2002.
4. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навч. посіб. – К., 1999.
5. Українська філософія в іменах / За ред. Тарасенка М.Ф. – К., 1997.
6. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія у 2-х ч. – К., 1995.
7. Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії: навч. посіб. – К., 2001.

ПРОБЛЕМА БУТТЯ В ФІЛОСОФІЇ

«Завдання філософії полягає в розумінні буття по відношенню до нього самого, а не по відношенню до «Я».

К. Леві-Строс

Поняття буття є вихідним для філософії. Проблема буття – це питання про те, яким чином навколишній світ існує як певна цілісність. Фундаментальність проблеми буття для філософії пов'язана насамперед із тим, що філософія виконує функцію людського світоорієнтування, а буття – це найширше філософське поняття, і тому воно постає як граничний, цільовий, стратегічний людський орієнтир. З XVIII ст. розділ філософського знання, пов'язаний із дослідженням буття, отримав назву *«онтологія»*.

Значення проблеми буття для філософії проявляється в тому, що ця проблема окреслює граничну межу і специфіку філософського узагальнення та сутнісного розуміння будь-яких явищ реальності, отже від розв'язання проблеми буття залежить розв'язання усього кола філософської проблематики.

Можна вести мову про **три основні концепції буття** в історії філософії, а саме:

- матеріалістичну, яка ототожнює буття з матеріальним суцям;
- ідеалістичну, що ототожнює буття з мисленням (ідеальним суцям);
- некласичну, що протиставляє буття як процесуальність, мінливість, незавершеність суцям як усталеному, оформленому, завершеному.

Матеріалістична та ідеалістична концепції тяжіють до *об'єктивізму* (прагнуть розглядати буття з об'єктивної точки зору, з позиції, близької до науки); некласична, яка в розвинутій формі представлена у феноменології та екзистенціалізмі – до *суб'єктивізму*, до визначення буття через свідомість та існування людини.

Найважливіші характеристики буття:

- по-перше, буття постає переважно в динамічному, а не статистичному вигляді;
- по-друге, буття постає у системних окресленнях, тобто в окресленнях зв'язку «всього з усім»;

- по-третє, до сучасної наукової картини світу входить рівнево-ієрархізована будова проявів буття: мікро-, макро- та мегапроцеси. На всіх рівнях діють свої особливі закони, тенденції, якісні характеристики;
- по-четверте, багаторівневність проявів буття демонструє себе ще й еволюційно, що межує з оцінними підходами. Еволюційний процес рухається у напрямі дедалі тотальнішого прояву глибинних характеристик буття. У цьому аспекті розвиненіші форми суцього є більш демонстративні, більш розгорнуті щодо виявлення форм буття, ніж нижчі;
- по-п'яте, сучасна наука докорінно змінила попередні уявлення про взаємозв'язок суб'єкта та об'єкта. Якщо раніше ці поняття досить радикально поділяли, то тепер людина як суб'єкт постає органічною часткою світу як об'єкт.

Найпоширеніша класифікація філософських позицій на основі розуміння вихідних характеристик буття:

- *монізм* – розуміння буття як єдиного у своїй основі;
- *матеріалізм* – субстанцією світу є вічна та нескінченна матерія;
- *ідеалізм* – субстанцією світу є дух, ідея;
- *дуалізм* – визнання двох коренів буття – матеріального та духовного – рівноправними і взаємопов'язаними;
- *плюралізм* – розуміння буття як абстракції від реально існуючої множини речей, якостей, процесів і явищ;
- *субстанціалізм* – визнання того, що за поверхнею явищ лежить глибинна внутрішня сутність;
- *реїзм* – позиція, згідно з якою немає ніяких сутностей поза речами;
- *організм* (або організмизм) – позиція, згідно з якою будова світу подібна до організму, тобто внутрішньо пов'язана так, що окремі елементи не мають у ній самостійного значення;
- *механіцизм* – позиція, згідно з якою елементи світобудови пов'язані суто зовнішньо, тобто механічно;
- *динамізм* – коли світ постає рухливим;
- *статичність* – світ у своїй основі незмінний.

Основні форми буття

Виділяють **чотири форми буття** – буття речей, буття людини, буття духовного (ідеального) і буття соціального.

Спосіб існування буття, форми його виявлення та здійснення. Буття має ряд невід'ємних властивостей, які у філософії

одержали назву *атрибутив*. Поза цими атрибутами буття позбавляється можливості виявлятися, підтверджуватися. Атрибутами буття є рух, простір і час.

Матерія та рух. Простір і час

Матерія розглядається як об'єктивна реальність, що дана людині у її почуттях і існує незалежно від людської свідомості. При цьому матерія не ототожнюється з будь-яким конкретним видом, властивостями і т. п., а її атрибутами виступають *субстанціональність* (існування матерії об'єктивне, незалежне від свідомості, здатність до її нескінченних само перетворень, якими зумовлена природа різних властивостей та форм руху тіла), *все загальність* (матерія – це множина, що розглядається як єдність), *абсолютність* (матерія вільна від умов, незалежна, на шляху її розвитку не виникає перешкод).

В історії західної філософії виділяють **три хвилі матеріалізму**:

- античний стихійний матеріалізм (Демокрит та Епікур);
- механістичний матеріалізм XVIII ст. (П.-А. Гольбах, Вольтер, Ш. Ламетрі);
- філософія марксизму.

Спосіб існування матерії – рух. У широкому розумінні **рух** – це будь-яка зміна, спосіб існування буття. Виділяють ряд властивостей, що притаманні руху:

- *об'єктивність*. Рух відбувається незалежно від свідомості людей, він завжди є зміною якою-небудь реальності;
- *абсолютність*. Буття не може бути реальністю без руху. З цього випливає, що рух вічний і незнищуваний (незникаючий);
- у той же час рух є *відносним*. Абсолютна природа руху виявляється тільки через конкретні форми буття;
- *суперечливість*. Суперечливий характер руху виявляється в єдності понять зміни і спокою, переривчастості і безперервності, еволюції і революції, якості і кількості.

Існують **різні типи руху** від більш простих (механічний рух) до більш складних (простір і час живих організмів та суспільних систем).

Рух не привноситься ззовні, а укладений в природі самого буття. Зміна, рух буття можливі тільки в рамках певних просторово-тимчасових параметрів.

Основними **формами існування матерії** виступають *простір і час*.

Поняття «простір» охоплює дві фундаментальні риси матеріального суцього – його протяжність і місце серед інших суцях. Протяжність є продовженням одного і того ж суцього. Кожне тіло має три виміри протяжності – довжина, ширина і висота. Вони визначають величину, розмір предмета. Задавши розмір тіла і вказавши його місце в середовищі, визначають його просторові характеристики.

Час також відображає дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, а саме тривалість і черговість подій.

Час також відображає дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, а саме тривалість і черговість подій. Тривалість – це фази одного і того ж (тривалість дня, існування дерева). У ній розрізняються фази (моменти) – сучасність, минуле і майбутнє. Черговість вказує на місце події серед інших подій в часовому просторі (те відбулося раніше, а це – пізніше). Вказавши місце події серед інших подій та її тривалість, визначають її часову характеристику.

Простір і час взаємодоповнюють одне одного. Взаємодоповненість полягає в тому, що простір визначають через час і навпаки.

Література для самостійного опрацювання

1. Гайденок П.П. Розуміння буття в античній та середньовічній філософії / Античність як тип культури. - М., 1988. - С. 284-307.
2. Губин В.Д. Онтологія: проблема буття в сучасній європейській філософії. - М., РДГУ, 1998. - 191 с.
3. Зунде А.Я. Метафілософський аспект античної "онтології" / Антична філософія: специфічні риси і сучасне значення. - Рига, 1988. - С. 24-27.
4. Романенко Ю.М. Буття і єство: онтологія і метафізика як типи філософського знання. - СПб., 2003. - 779 с.
5. Черняков О.Г. Онтологія часу. Буття і час у філософії Аристотеля, Гуссерля і Хайдеггера. - СПб., 2001. - 460 с.

ПІЗНАННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

«Людина божевільна, оскільки шукає істину, і мудра, тому що знаходить її»

П. Валері

Пізнання – процес здобуття, переробки, передачі та використання знання про навколишній світ.

Теорія пізнання (гносеологія) – розділ філософії, що вивчає природу пізнання, закономірності пізнавальної діяльності людини.

Головним у теорії пізнання є **питання про відношення знання про світ до власне світу**: чи спроможна наша свідомість (мислення, відчуття, уявлення) давати адекватне відображення дійсності? Можливі два основні підходи до вирішення цієї проблеми:

1. Гносеологічний оптимізм стверджує можливість об'єктивного пізнання світу таким, яким він є насправді, існує поза людською волею і свідомістю.
2. Агностицизм (І. Кант, Д. Юм) повністю або частково заперечує пізнаваність світу.

Структуру процесу пізнання складають суб'єкт та об'єкт пізнання.

Суб'єкт пізнання – це той, хто пізнає. У ролі суб'єкта пізнання можуть виступати як окремі люди, так і наукові колективи, людство в цілому.

Об'єкт пізнання – це те, на що спрямовується на основі практики пізнавальна діяльність суб'єкта. Об'єктом пізнання може бути в принципі вся дійсність, але лише в тій мірі, в якій вона увійшла в сферу діяльності суб'єкта. Об'єктом пізнання виступають не лише явища природи, але й суспільство і сама людина, стосунки між людьми, їх взаємовідносини, а також свідомість, пам'ять, воля, почуття, духовна діяльність взагалі в усій поліфонії її проявів.

Процес пізнання суб'єктом об'єкта проходить на конкретно-чуттєвому та абстрактно-логічному рівнях. Кожному з цих рівнів відповідають по три форми емпіричної стадії пізнання:

відчуття – це відображення окремих властивостей предметів та явищ внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуття людини;

сприймання – це чуттєве відображення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей при їх безпосередній дії на органи чуття людини. Сприймання – цілісний,

багатоаспектний чуттєвий образ дійсності, який виникає на основі відчуттів, але не є їх механічною сумою;

уявлення – це чуттєвий образ, форма чуттєвого відображення, яка відтворює властивості дійсності за відбитими в пам'яті слідами предметів, що раніше сприймалися суб'єктом.

Мислення аналізує дані почуттєвого досвіду, даючи узагальнене знання. **Форми раціональної стадії пізнання** – думка, поняття, умовивід.

Судження фіксує окремі ознаки предмета, наприклад: «троянда червона».

Поняття – форма думки, в якій відображаються загальні, істотні властивості, зв'язки і відносини дійсності.

Умовивід – форма думки у вигляді міркування, коли з одного або кількох суджень, без звернення до органів чуття, виводяться нові знання. Наприклад, вже в стародавні часи було помічено, що Земля має форму кулі за допомогою такого умовиводу: тільки кулеподібні тіла відкидають тінь у формі диска.

Інтуїція – такий спосіб одержання нового знання (форма пізнання), коли за неусвідомленими в даний момент часу ознаками, не усвідомлюючи шляху власної думки, суб'єкт робить наукове відкриття, одержує нове об'єктивно істинне знання про дійсність. Інтуїція – це кульмінаційний момент творчого процесу, коли всі елементи пізнавальної проблеми, які до цього були у відокремленому стані, поєднуються в єдину систему. **Основні характеристики інтуїції** при дослідженні: безпосередність, несподіваність, неусвідомленість шляхів одержання нового знання. Неусвідомленість характеризує інтуїцію як процес, а несподіваність та безпосередність – як результат.

Література для самостійного опрацювання

1. Алексєєв П.В., Панин А.В. Теорія пізнання і діалектика. - М., 1991.
2. Межі науки: про можливість альтернативних моделей пізнання. - М., 1991.
3. Ільїн В.В. Теорія пізнання. Введення. Загальні проблеми. - М., 1994.
4. Рушквіч М.І., Лойфман І.Я. Діалектика і теорія пізнання. - М., 1994.

ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

*Життя має тільки ту цінність,
якою ми хочемо його наділити.*

І. Бергман

Цінність - значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). Цінність наявна лише в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей.

Світ цінностей – це світ саме практичної діяльності. Наше емоційне ставлення до явищ зовнішнього буття, їх оцінка здійснюється в практичному житті. Ціннісна свідомість не цікавиться, чим є предмет сам по собі, для неї важливо лише те, яке значення він має для нас, в чому його цінність.

Свій ціннісний світ людина вибудовує в процесі предметно-практичної діяльності. А будь-який акт діяльності включає в себе ідеальний момент, під час якого складається задум дії, її ідеальна мета, план реалізації, а також життєвий смисл цієї діяльності, загалом те, задля чого здійснюється вся дія. Саме цей момент діяльності і характеризує категорія цінності. Генетично цінності в процесі суспільної практики акумулювали в собі потреби, інтереси, емоційні переживання суб'єкта.

Цінність - явище соціальне, тому не може бути однозначно істинним чи хибним. Поняття істини надто вузьке для характеристики способу відповідності цінності і дійсності. В певних соціальних умовах суб'єкт позбавлений ціннісного вибору, а тому і відповідальності за свою оцінку. Важливими характеристиками цінності є об'єктивна значущість та суб'єктивна норма, на які теж не можна поширювати поняття істини. Критерії ціннісного вибору завжди відносні, зумовлені поточним моментом, історичними обставинами, тому що переводять проблему істини в моральну площину.

Цінність конституюється для свідомості індивіда в акті оцінки, є підсумком оцінювання, встановлення значимості явища. Цінність і оцінка становлять єдиний комплекс: цінність – це характеристика оцінюваного, а оцінка - процес встановлення наявності чи відсутності цінності.

Перетворюючи дійсність, людина надає їй ціннісну функцію. Будь-який витвір людської діяльності реалізує в собі ціннісний проект, але цінним він стає лише тоді, коли задовольняє певну потребу.

Основна форма, в якій функціонують цінності, – ідеал. Особливістю ідеалу є його нездійсненність. У цьому проявляється абсолютність ідеалу, його безкінечність, принципова недосяжність. Саме завдяки безкінечності ідеалу можлива ціннісна ієрархія, певна градація, що визначається відповідністю ідеалу; ідеал же не має ступенів. Прийомом конструювання ідеалу є ідеалізація, що абстрагується від полярності позитивного і негативного. Ідеал є завжди мисленим запереченням існуючого недосконалого етапу дійсності, і як ідеалізоване відображення має й свої обмеження. Формуючись у запереченні дійсності, він до певної міри відбиває історично обмежене уявлення про бажане життя.

Цінності виконують у людському бутті кілька функцій. Вони виступають як: 1) форми утримання й закріплення споріднених смислів; 2) "поля взаємності", ґрунт для поєднання індивідуальних людських світів; 3) підвалини, засади для розгортання певного світу; 4) "мотиви мотивів", смислове обґрунтування цілей діяльності; 5) життєві та історичні орієнтири; 6) певні зразки, канони смислотворення. Пов'язаність цінностей з життєвими смислами, а через них з буттям здійснюється завдяки активності сумління, яка й виявляє остаточно єдність свідомого й неусвідомлюваного в межах свідомості. З іншого боку – від світу – пов'язаність цінностей з буттям здійснюється завдяки культурі. У такий спосіб людське буття повертається до себе, а разом з тим і зберігає свою відкритість, свою готовність до смислового самозростання.

Література для самостійного опрацювання

1. Аболітіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Киселева О.О., Малахов В.А. Етичні норми і цінності: проблеми обґрунтування. – К., 1997.
2. Шелер М. Формализм в етике и материалистическая этика ценностей. - М., 1994.
3. Шрейдер Ю.А. Ценности, которые мы выбираем: мифы и предпосылки ценностного выбора. – М., 1990.
4. Франкл Б. Человек в поисках смысла. – М., 1990.

ФІЛОСОФСЬКИЙ СЛОВНИК

Абсолют - те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії під абсолютном розуміють Бога, субстанцію, ідею (Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

Абстракція - мислене відокремлення окремих властивостей предметів і перетворення їх на самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість тощо). Більшість наукових понять утворені в такий спосіб.

Абсурд - нісенітниця, позбавлена сенсу дія. У філософії Камю - одне з головних понять, яке характеризує життя людини.

Агностицизм - напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей, об'єктивної істини (Юм, Кант, позитивісти). Агностики протиставляють світ як він нам даний (пізнаваний) і світ сам по собі (принципово недосяжний). Знання, з їх точки зору, не дає відображення сутності дійсності, а в кращому разі обслуговують утилітарні потреби людей. Корені агностицизму в принциповій незавершеності процесу пізнання.

Аксіологія - вчення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу - етичне, естетичне, релігійне та ін.

Аксіома - твердження, яке при побудові теорії приймається за очевидну істину, на якій ґрунтуються інші твердження.

Аксіоматичний метод - спосіб побудови наукової теорії, коли за її основу беруться аксіоми, з яких усі інші твердження цієї теорії виводяться логічним шляхом (доведенням).

Алогізм - непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

Альтернатива - вибір між двома суперечливими можливостями.

Альтруїзм - моральний принцип, в основі якого лежить бажання блага іншому. А. протилежний егоїзму.

Аморалізм - нігілістичне ставлення до моральних норм.

Аналіз - метод пізнання, який полягає в розчленуванні цілого на частини.

Аналітична філософія - напрям у сучасній західній філософії, який зводить філософську діяльність до аналізу мови.

Аналогія - умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їх можливу схожість за іншими ознаками. А. складає основу моделювання.

Андрогінізм – поняття філософії статі, яке відображує глибинну екзистенційну гармонію чоловічого та жіночого.

Антиномія - суперечність між двома твердженнями, в основі якої не логічні помилки, а обмеженість системи тверджень, з якої вони виводяться. Зустрічаються у філософії (Кант) і математиці. Поняття А. близьке до апорії.

Антитеза - твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

Антитетика - метод зведення суперечливих тверджень (тез, антитез) жодному з яких неможливо надати переваги.

Антропологізм - філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

Антропологія філософська - філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

Антропоцентризм - філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Апологети - ранньохристиянські письменники (Юстин, Тертуліан, Оріген) III ст., які захищали від критики християнське вчення; захисники певних течій, учень.

Апорія - проблема, що важко піддається вирішенню, пов'язана із суперечністю між даними спостереження і досвідом та їх аналізом у мисленні; суперечність у міркуванні, корені якої перебувають за межами логіки. Відкрив А. Зенон з Елеї (апорії руху - Ахілл і черепаха, простору і часу). Поняття А. близьке за змістом до антиномії.

Апостеріорі - знання, набуте в процесі досвіду.

Апріорі - ідеї, форми пізнання, які, на думку деяких мислителів, наявні в свідомості до досвіду, не набуті з досвіду. У філософії Канта категорії проголошуються апріорними формами мислення. Апріоризм близький до концепції вроджених ідей. Протилежним до А. є поняття апостеріорі.

Архетип - первинні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться в так званому колективному несвідомому й апріорно формують активність уяви; складають основу загальнолюдської символіки, виявляються у міфах і віруваннях, снах, творах літератури тощо.

Аскетизм - моральне вчення, яке пропагує крайнє обмеження потреб людини, відмову від життєвих благ. Протилежне гедонізму.

Атараксія - стан душевного спокою і незворушності, яке використовували давньогрецькі мислителі для позначення ідеального стану душі, кінцевої мети блаженного життя, до якої повинна прагнути людина.

Атман - одне з базових понять індуїзму й індійської філософії, яке позначає вічну та незмінну сутність, суб'єктивну духовну першооснову суцього, вище «Я».

Атрибут - невід'ємна властивість речі, субстанції. За Декартом, А. матерії є протяжність, душі - мислення.

Атрибутивні відношення - різновид змісту самосуцього буття або субстанції в інтерпретації Арістотеля.

Безкінечне - протяжність, кінець якої безперервно віддаляється. Діалектично пов'язане з кінечним, складається з кінченного.

Безодня - філософське поняття, яке позначає межі буття, життєвого довкілля (ойкумени).

Безперервність - зв'язок, стирання граней між розрізненим, дискретним (роздільним), перервним.

Брахман - світова душа, духовне абсолютне начало в індійській ведичній філософії.

Буддизм - одна з трьох світових релігій (поряд з християнством та ісламом). Виходячи з положення, що життя є страждання, в основі якого лежить бажання, буддизм пропонує свій шлях подолання страждань. Учить про перевтілення душі (сансара); про закон відплати за вчинені проступки (карма). Метою життя буддиста є досягнення нірвани - злиття з божественною першоосновою Всесвіту.

Буття - 1) найзагальніша визначеність речей, з якої розпочинається процес пізнання (Гегель). Перш ніж визначати, яка річ, відбувається констатація її буття; 2) найзагальніша властивість всього суцього (і матеріальні речі та ідеї, і цінності мають буття й об'єднуються людиною в єдиний світ); 3) буття як об'єктивне існування на противагу фантому, ілюзії.

Верифікація - у неопозитивізмі операція, за допомогою якої встановлюють осмисленість висловлювання. Полягає у зведенні висловлювань до чуттєвих фактів. Неопозитивісти прийшли до висновку, що релігійні та філософські твердження, на відміну від

наукових, не підлягають верифікації. Поппер розвинув принцип В. до фальсифікації.

Відчуження - стан напруги, ворожості щодо суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного. У загальному значенні - це відношення між творцем і творінням, яке збунтувалось і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцю; термін широко вживався в німецькій класичній філософії (Фіхте, Гегель, Фейєрбах) і марксизмі.

Відчуття - відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо діють на органи чуття.

Віра - обґрунтоване розумом прийняття існування чогось (Бога, долі, моральних чеснот іншого, Атлантиди, наукових об'єктів) за істину та дії, що відповідають цим прийняттям.

Волюнтаризм - течія в метафізиці (і психології), яка в основу світових процесів (і психологічного життя людини) ставить волю як ірраціональне, тобто несвідоме начало. Найвідоміші представники - Шопенгауер, Ніцше, які проголосили основою всіх явищ світу і людського життя, волю.

Всесвіт, універсум - увесь світ, нескінченний у часі і просторі та безмежно багатоманітний за формами, що їх набуває матерія у процесі розвитку.

Вульгарний матеріалізм - течія в матеріалізмі XVIII-XIX ст. (Кабаніс, Бюхнер, Фохт), яка спрощено зводила свідомість людини до фізіологічних процесів. Особливості мислення вони визначали залежно від клімату, їжі та ін.

Гедонізм - етичне вчення, яке проголошує метою життя людини насолоду (Епікур, просвітники та ін.).

Генетичний метод - метод дослідження явищ на основі аналізу їх розвитку.

Географічний детермінізм - напрям у соціальній філософії і соціології, що обґрунтовує залежність розвитку суспільства від природно-географічних умов.

Герменевтика - філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

Гілозоїзм - погляд, згідно з яким матерія наділена чуттєвістю, яка різною мірою властива неживим, живим тілам і людині (Бруно, Спіноза).

Гіпотеза - форма знання, основою якого є передбачення, сформульоване за допомогою певних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення.

Гіпотетико-дедуктивний метод - спосіб теоретичного дослідження, який передбачає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводять твердження про емпіричні факти.

Гносеологія - теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання.

Громадянське суспільство - суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань.

Гуманізм - 1) ідейний напрям у культурі Відродження, який обстоював право на існування незалежної від релігії світської культури; 2) риса світогляду, яка в розумінні людини виходить з «вічних цінностей» і «природних прав». Г. долає національні, расові, релігійні та соціальні обмеженості у ставленні до людини.

Дао - одне з основних понять китайської філософії, означає першопричину, що породжує речі, шлях, долю, пустоту.

Даосизм - філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному божественному закону дао.

Дедукція - метод пізнання, в основі якого рух думки від загального до одиничного.

Деїзм - філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається у справи.

Декадентство - загальна назва настроїв безнадії; несприйняття життя, індивідуалізму.

Детермінізм - пояснення явищ на основі причинної зумовленості. Принцип Д. є провідним у науці та матеріалістичній філософії.

Дефініція - визначення поняття через підведення під ширше (родове) поняття і вказівку видових особливостей. Наприклад, «береза - дерево з білою корою».

Дилема - судження за принципом або... або.

Дискретність - розподільність, перервність.

Діалектика - один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває в зміні, розвитку, в основі якого взаємодія (боротьба) протилежностей (Геракліт, Гегель, Маркс). Основні ідеї Д. за Гегелем: перехід кількісних змін в якісні, взаємопроникнення протилежностей і заперечення заперечення.

Діалектичний матеріалізм - термін, яким позначалась філософія К. Маркса в радянському марксизмі. Діалектика Гегеля була ідеалістичною, а матеріалізм Фейєрбаха був недіалектичним (метафізичним). Маркс поєднав матеріалізм і діалектику.

Догма – положення, ідея (чи система положень або вірувань), все те, що сприймається безальтернативно, поза будь-яким сумнівом та можливістю критичного перегляду.

Досвід - сукупність переживань людини. Виділяють зовнішній досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, в основі якого - саморефлексія, роздуми.

Дуалізм - світогляд, який вихідними вважає два рівноправні та протилежні начала (матерію і дух, світле і темне).

Дух - ідеальне начало (принцип) на протигагу природі як матеріальному началу. В людині розрізняють тіло (матеріальне), душу (сукупність психічних процесів) і дух - настанова на всезагальне - моральні, релігійні та правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

Евдемонізм - античний принцип життєрозуміння, пізніше в етиці - принцип тлумачення й обґрунтування моралі, за яким щастя (блаженство) є найвищою метою життя.

Евристика - наукова дисципліна, яка досліджує процес творчості й намагається віднайти його закономірності.

Егоїзм - спосіб мислення і поведінки, в якому вихідними є власні інтереси.

Екзистенціалізм - суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

Еклектика - поєднання в одному вченні несумісних, часто суперечливих елементів. Е. свідчить про кризу в духовному розвитку, відсутність довершеної системи, яка б пододала ці суперечності.

Елеати - представники давньогрецької філософської школи VI-V ст. до н. е., яка протиставляла мислення чуттєвому сприйняттю,

висунула вчення про ілюзорність всіх помітних змін і відмінностей між речами, про незмінну сутність справжнього буття. Виникла в м. Елеї.

Елемент - прийнятий у даній системі найпростіший компонент (атом, слово, норма і т. ін.). Взаємозв'язок елементів називається структурою. В сучасній науці на зміну дослідженню одноканальних причинних зв'язків приходять багатоканальний (системний або системноструктурний) метод, який допомагає найповніше відтворити всі зв'язки елементів.

Еманація - у вченні неоплатоніків «випромінювання» вищими формами буття нижчих.

Емансипація - тенденція соціального розвитку, яка репрезентує звільнення людей від тих чи інших форм несвободи, дискримінації, гноблення.

Емпіризм - філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

Енциклопедисти - французькі мислителі-просвітники (Дідро, Даламбер, Монтеск'є, Вольтер, Руссо та ін.), які брали участь у виданні «Енциклопедії» - першого твору, що систематизував наукове знання того часу.

Епістемологія - частина філософії, що вивчає загальні риси процесу пізнання та результат знання: основи і межі; достовірність і недостовірність. Вживається переважно як вчення про наукове пізнання.

Еристика - мистецтво дискутувати; вчення про логічну структуру, функції та правила ведення суперечки.

Естетика - філософське вчення про прекрасне, про художнє освоєння дійсності. Основні категорії Е.: «прекрасне», «трагічне», «комічне». Основна проблема - специфічне оцінне ставлення людини до дійсності.

Есхатологія - вчення про кінцеву долю людства і світу; складова частина будь-якої релігії.

Етатизм - активне втручання держави в економічну, політичну, духовну та інші сфери суспільства.

Етика - філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві; теорія моралі.

Закон - об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок або відношення між явищами.

Заперечення - протиставлення твердженню (тезі) протилежного за змістом твердження (антитези). Наприклад, теза «Ця подія - випадкова»; антитеза «Ця подія - не випадкова».

Заперечення заперечення - один із основних принципів діалектики Гегеля, який полягає в тому, що друге заперечення (синтез) знімає протилежності тези і антитези. (Ця подія і випадкова, і не випадкова.)

Зміст - категорія філософії; те, що підлягає «формуванню» - елементи (складові) певної системи (форми). В процесі пізнання відбувається формалізація змісту (переведення його в графіки, формули).

Знак - предмет, який для людини заміщує інший предмет. Завдяки знакам отримується, зберігається і передається інформація.

Значення - зміст, пов'язаний з певними знаками; зокрема з мовними виразами.

Ідеал - взірць досконалості, який є орієнтиром діяльності людини.

Ідеалізація - один з методів наукового пізнання, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворення їх в ідеальні об'єкти, наприклад, абсолютно чорне тіло тощо.

Ідеалізм - напрям у філософії, який первинним вважає ідеальне начало - Бога, дух, розум тощо. Згідно з І. духовна субстанція є творцем світу. Відрізняють об'єктивний (Платон, Гегель) і суб'єктивний (Берклі, Мах) ідеалізми.

Ідеальне - протилежне матеріальному. До сфери ідеального відносяться поняття, цінності, ідеї, Бог. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю; ідеальне позбавлене цих рис. Відношення між ідеальними предметами засноване на логічності.

Ідеологія - сукупність поглядів нації, класу, суспільної групи на їх місце в світі, на розвиток історії та ін. І. подібна світській релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

Іманентний - внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що впливає з їх природи; напрям у філософії, який проголошує об'єктивний світ іманентним (внутрішнім) змістом свідомості суб'єкта.

Індетермінізм - заперечення детермінізму, причинності.

Індивідуалізм - тип світогляду, сутність якого є абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству.

Індукція - логічний умовивід від часткового, одиничного до загального.

Інструменталізм - різновид прагматизму, прибічники якого вважають свідомість (за Дьюї, інтелект) одним із засобів пристосування до мінливих умов середовища, а тому логічні поняття, ідеї, наукові закони, теорії - лише інструменти (звідси й назва), знаряддя, «ключі до ситуації», «плани дії».

Інтеграція - момент розвитку, який полягає в поєднанні розрізненого в ціле.

Іntenція - спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні дерево, будинок, в міркуванні - числа, в фантазії - русалки і т. ін.

Інтерсуб'єктивний - такий, що існує лише в межах взаємодії суб'єктів. Інтерсуб'єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми: вони не суб'єктивні і не об'єктивні.

Інтроспекція - спостереження за перебігом власних психічних процесів. Один з допоміжних методів пізнання в психології.

Інтуїтивізм - течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (Шопенгауер, Бергсон).

Інтуїція - безпосереднє охоплення сутності предмета. В основі І. вроджена здатність (талановитість), тривалий досвід, які допомагають досягнути сутність явища, опускаючи опосередковані ланки.

Ірраціоналізм - вчення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання - інтуїція, почуття.

Істина - адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. конвенціоналізм і прагматизм). Гегель вважав, що І. є системою знання, яка постійно перебуває в розвитку. Звідси поняття абсолютної (повної) і відносної (неповної) істини. Інші філософи не сприймають цієї концепції істини.

Історизм - принцип пізнання, згідно з яким будь-яке явище слід розглядати в розвитку. І. почав активно пробиватися в науку після Дарвіна.

Історичний матеріалізм - соціальна концепція марксизму, згідно з якою історичний розвиток суспільства визначається економічними факторами. Взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, згідно з Марксом, визначає основні етапи (формації) історії людства - первісний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і майбутній комунізм.

Історичного коловороту теорія - історичні концепції О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін., згідно з якими існують окремі ізольовані культури (єгипетська, вавилонська, китайська, індійська, греко-римська, західноєвропейська, російська та ін.), що розвиваються по циклу - дитинство, юність, зрілість, старість і занепад.

Історія філософії - галузь філософських знань, предметом яких є закономірності та особливості пізнання відношення людини і світу на різних етапах розвитку філософії.

Карма - в буддизмі, джайнізмі та індуїзмі означає закон відплати за моральні вчинки в минулому, який діє при перевтіленні після смерті людини в іншу істоту.

Картезіанство - напрям у філософії у XVII-XVIII ст., теоретичною основою якого було вчення Декарта (латинізоване ім'я - Картезіус), що обстоювало раціоналізм у теорії пізнання та механістичний матеріалізм у поясненні явищ природи.

Категоричний імператив - безумовний моральний обов'язок, веління. Термін, запроваджений Кантом. Суть його Кант формулював так: поведься так, щоб правила твоєї поведінки могли стати законом для діяльності всіх людей.

Категорії - загальні структури або властивості суцього - речей, процесів, живого, ідеальних предметів (всього, що утворює світ; загальні форми мислення).

Каузальність - те ж, що і причинність.

Кількість - число, величина, чисельна визначеність; відмінність речей однієї якості (вага, довжина) або міра сукупності речей однієї якості. Згідно з Гегелем, К. на певному етапі переростає в якість.

Конвенціоналізм - філософський напрям, згідно з яким наукові теорії та поняття є наслідком довільної угоди (конвенції) між ученими, укладеної за принципом «зручності», «економії мислення».

Конечне - філософська категорія, яка характеризує обмеженість речей і процесів; протяжність, яка почалась і закінчилась. Конечне діалектично пов'язане з безкінечним: містить безкінечність (його можна ділити до безкінечності) і, навпаки, безкінечне складається з кінцевого.

Конфуціанство - філософське вчення, яке у відношеннях людини і світу проголошує верховенство добра, захищає непорушність установлених небом суспільних понять.

Космополітизм - вчення, в основу якого покладено заклик відмовитися від національного суверенітету, національних традицій і культури задля абстрактного поняття вселюдської культури і традицій.

Креаціонізм - вчення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

Культура - увесь, за винятком природи, мовно та символічно відтворений і «репрезентований» (штучний, позаприродний) світ, що охоплює різноманітність видів, засобів і результатів активної творчої діяльності людини, спрямованої на освоєння, пізнання і зміну навколишньої реальності та самої себе.

Лібералізм - вільнодумство, переконання, що виступають проти традицій, звичаїв і догм. У політиці Л. протистоїть консерватизму, в економіці виступає за вільну конкуренцію проти втручання держави. Підкреслює цінність особистості.

Лінгвістична філософія - напрям у сучасній філософії, який вважає основним завданням аналіз буденної мови (Райл, Остін, пізній Вітгенштейн).

Логіка - наука про закони та форми людського мислення. Арістотель відкрив основні її закони: закон тотожності; закон несуперечності; закон виключеного третього. Дотримання законів і правил Л. є запорукою істинного мислення.

Логос - у давньогрецькій філософії - світовий розум, закон (Геракліт); у неоплатоніків і гностиків - думка і слово Бога.

Марксизм - ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і «теорію» революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (так званий науковий соціалізм).

Матеріалізм - напрям в історичному розвитку філософії, який вважає матерію першоосновою всього суцього, намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини. Протистоїть ідеалізму і релігії. М. був притаманний давньогрецьким філософам (Демокріт), Просвітництву XVII-XVIII ст. (Дідро, Ламетрі), Марксу.

Матерія - філософська категорія, протилежна ідеї, ідеальному. Матеріальність речей чи процесів визначається їх речовинністю, просторово-часовим буттям, причинними зв'язками з іншими речами

і процесами. В деяких філософських системах М. як неживе протиставляється живому.

Метафізика - уможлядне вчення про найзагальніші види буття - світ, Бога й душу.

Метод - сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем.

Механіцизм - спрощений підхід до складних біологічних і соціальних явищ, який намагається зрозуміти їх на основі законів механіки. Властивий мислителям XVII-XVIII ст.

Мислення - активний процес узагальнення й опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системах понять.

Міра - філософська категорія, яка відображає співвідношення, гармонію кількісних і якісних ознак предмета. М. - це протяжність (інтервал) кількісних змін, в межах якої якість залишається незмінною. Бути в мірі означає не виходити за межу, не переходити в іншу якість.

Містицизм - релігійно-філософський світогляд, який вважає можливим осягнення божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу від світу і занурення в глибини власної свідомості, віра в можливість безпосереднього спілкування з Богом через злиття з ним власної свідомості. Характерний для багатьох релігійних культів, філософських вчень (Беме, Сведенборгта ін.).

Міф - світогляд родового і ранньо-класового суспільства, в якому одухотворені й персоніфіковані природні сили та соціальні явища. Міфологічне відтворення дійсності зумовлене низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. В М. синтетично злиті зачатки науки, релігії, філософії, моралі, мистецтва. М. - засіб духовного контролю роду над індивідом.

Мова - спеціалізована, інформаційно-знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості.

Натуралізм - філософський напрям, який вважає природу універсальним принципом усього сущого.

Нація - духовно-соціальний різновид стійкої людської спільності, що склалась історично на певній території і характеризується глибоким

внутрішнім відчуттям, самоусвідомленням власної належності до певної етнічної групи та спільністю мови, культури, побуту й звичаїв, історичних переживань, психічного складу, антропологічних особливостей, економічних інтересів у творенні матеріальних цінностей, території («життєвого простору»). Неоплатонізм - напрям античної філософії, який систематизував учення Платона, поєднавши їх з ідеями Арістотеля щодо єдиного абсолюту та ієрархічної будови буття.

Неопозитивізм - один із основних напрямів філософії ХХ ст., сучасна форма позитивізму.

Номіналізм - філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалії (загальних понять), стверджуючи, що універсали існують не в дійсності, а тільки в мисленні.

Об'єкт - те, що пізнається (природа, суспільство, людина тощо).

Об'єктивний ідеалізм - філософська система, згідно з якою першоосною світу є духовна субстанція. Ця субстанція існує об'єктивно, незалежно від суб'єкта. Представниками О. і. є Платон, Гегель, неотомісти.

Об'єктивність - відтворення об'єкта за його власною мірою (вимірювання твердості, теплоти об'єкта, тощо за певними еталонами). Характеризує відношення суб'єкта до об'єкта.

Онтологія - вчення про першооснови буття.

Операціоналізм - вчення, згідно з яким значення понять зводяться до сукупності операцій, за допомогою яких воно було сформоване. Автор його - професор Гарвардського університету Персі-Вільям Бріджмен.

Опис - етап наукового пізнання, який полягає у фіксації даних експерименту, спостереження мовою науки. Розрізняють емпіричне й теоретичне (напр., математичне) описування явищ.

Оцінка - ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке полягає в схваленні чи осуді їх, а також в субординації їх за важливістю.

Очевидність - вихідний принцип деяких філософських систем (Декарт, Гуссерль), який полягає в прийнятті певних істин за безумовні та безсумнівні, побудові на них усієї системи філософії. За Гегелем, будь-яке знання є безпосереднім (очевидним) і опосередкованим.

Панлогізм - філософський принцип, за яким дійсність тлумачиться як логічне вираження ідеї, саморозкриття спекулятивного поняття, як мисляча себе субстанція, «сам себе пізнаючий розум» (Г. Гегель).

Пантеїзм - філософське і релігійне вчення про присутність Бога у єстві самої природи, ототожнення Бога з природою, розчинення Бога в природі, або, навпаки, природи у Богові.

Парадокс - в широкому розумінні - неочевидне висловлювання, істинність якого встановлюється досить важко; в такому смислі парадоксальними вважають будь-які неочікувані висловлювання, особливо коли неочікуваність їх смислу виражена в дотепній формі. В логіці парадоксом називають висловлювання, які в точному сенсі слова суперечать логічним законам.

Патристика - сукупність філософських доктрин християнських мислителів (отців церкви) II-VII ст.

Первинні - згідно з вченням матеріалістів XVII-XVIII ст. (Гоббса, Локка) - якості, притаманні самим речам і можуть бути описані механікою (протяжність, величина, фігура).

Перервність (дискретність) - категорія діалектики, що характеризує квантовість, дробність, порційність просторово-часових параметрів речей, фізичних сил.

Перипатетики - учні та послідовники Арістотеля. Назва походить від звички мислителя викладати своє вчення під час прогулянки в саду.

Персоналізм - релігійно-філософська течія, яка вищою реальністю і цінністю вважає персону - людину, Бога (американське відгалуження Боун, Хокінг, французьке - Муньє, Лакруа). Світ - сукупність духовних персон (на зразок монад Лейбніца).

Підсвідоме - одне з основних понять психоаналізу Фрейда, яким позначають психічні процеси, що виникають і протікають поза свідомим контролем. Проявляється в снах, обмовках та ін.

Пізнання - процес цілеспрямованого відтворення дійсності в абстрактних образах (поняттях, теоріях) людиною. Пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини.

Піфагореїзм - напрям у давньогрецькій філософії, який абсолютизував та обожнював поняття числа і проголошував його першоосновою світу та сутністю речей.

Плюралізм - філософські вчення, які визнають множинність субстанцій (Демокріт, Лейбніц); вчення, які визнають множинність поглядів на світ, істин. Характерний для соціологічних течій Заходу.

Позитивізм - філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення.

Поняття - форма мислення, яка відображає загальні історичні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, поданих у їх визначеннях.

Постулат - вихідне твердження, яке при побудові теорії приймається без доведення. Те ж, що й аксіома.

Правова держава - держава, в якій панує право, метою якої є утвердження правової форми і правового характеру взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи всіх індивідів, прав і свобод людини і громадянина.

Правова рівність - рівність вільних і незалежних суб'єктів права за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою та рівною мірою.

Правовий закон - адекватне вираження права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності й конкретності.

Прагматизм - філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності.

Праксеологія - наукова дисципліна, що вивчає умови і методи ефективної практичної діяльності.

Практика - цілеспрямована предметна діяльність людини щодо перетворення світу. Практична діяльність — спосіб існування людини.

Причинність (каузальність) - взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, за якого одні (причини) породжують інші (наслідок). Причинність - основний принцип наукового пояснення світу, протистоїть диву (в релігії) - явищу, яке не має природних причин. В історії філософії Юм і Кант, а також неопозитивісти заперечують об'єктивність П., зводять її до суб'єктивної форми упорядкування досвіду.

Проблема - форма знання, змістом якої є те, що не пізнане людиною, але потребує свого пізнання.

Провіденціалізм - тлумачення історії як вияву волі зовнішніх сил, Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом.

Прогрес - зміни явищ у природі чи суспільстві від нижчого до вищого, від простого до складного.

Просвітництво - ідеологія молодого буржуазії XVIII ст., яка продовжувала гуманістичні традиції Відродження. Представники Локк, Вольтер, Монтеस्क'є, Дідро, Руссо та ін.

Простір - одна з основних ознак матеріальності речей, форми існування матерії, що фіксує їх протяжність і порядок розташування. Субстанційна концепція простору і часу (Ньютон) визнає можливість існування їх без матерії, реляційна (Лейбніц, Ейнштейн) вважає, що простір і час є характеристиками матерії, які без неї не існують. Простір взаємопов'язаний з часом, визначається через час і навпаки. Якісно відмінним структурним рівням матерії притаманні якісно відмінні просторово-часові характеристики.

Протилежність - поняття, що відображає такі відношення між сторонами взаємодії, за яких вони взаємозумовлюють і взаємовиключають одна одну. Наприклад, полюси в електриці.

Психоаналіз - один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

Раціоналізм - філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

Реалізм - філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей.

Редукція - дії, процеси, які призводять до спрощення структури будь-якого об'єкта.

Релігійна свідомість - система (сукупність) релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенсом і значенням яких є здебільшого віра в надприродне.

Релігійний культ - один із основних елементів релігійного комплексу, система дій і засобів впливу на надприродне.

Релятивізм - підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Притаманний суб'єктивістським напрямом філософії (софісти, сенсуалісти-суб'єктивісти).

Рефлексія - акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, «Я». Пізнання можна досліджувати через результати - зміну наукових ідей, теорій - об'єктивний метод, або через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання - рефлексія. В цьому розумінні використовується Декартом, Локком, Гуссерлем.

Розсудок - початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми.

Розум - вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією, спрямованість на усвідомлення власних форм та передумов, самопізнання.

Романтизм - філософська течія, представники якої розглядали природу як художній витвір духу, проповідували культ генія, відводили провідну роль у пізнанні мистецтву, інтуїції.

Самосвідомість - здатність людини поглянути на себе збоку, тобто дистанціюватися від себе, побачити себе очима інших.

Свідомість - відображення дійсності у формах, пов'язаних (прямо чи опосередковано) з практичною діяльністю. Можлива лише як суспільне явище, існує на основі мови. Феноменологія розглядає С. як потік актів (сприймання, пригадування, міркування та ін.), спрямовані на певні предмети (інтенціональність) і певним чином організовані часовим потоком свідомості.

Свідомість людини - нова якість психічної діяльності, за якої дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Світогляд - система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Свобода - одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. С. є підставою моральності людини. В політичній сфері розширення свобод передбачає посилення відповідальності.

Семантика - розділ логіки, що вивчає відношення виразів мови (знаків) до позначуваних ними об'єктів і смислів, які вони виражають.

Семіотика - наука про знакові системи. Основоположник - Ч. Пірс.

Сенсуалізм - напрям у гносеології, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання. Представники Локк, Берклі, Мах та ін. Поняття близьке за змістом емпіризму.

Силогізм - дедуктивний умовивід, в якому з двох суджень (засновків) робиться висновок.

Силогістика - розділ формальної логіки, що вивчає силогізми: дедуктивні умовиводи, в яких з двох суджень, що називаються засновками, одержують зумовлене ними третє судження - висновок.

Синтез - метод пізнання, який полягає у поєднанні частин у ціле.

Скептицизм - філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.; давньогрецька філософська школа IV-III ст. до н. е., яка сповідувала ці ідеї (Піррон, Секст Емпірик).

Соліпсизм - форма суб'єктивного ідеалізму, в якій справжньою реальністю визнається лише суб'єкт, що мислить, а все решта оголошується таким, що існує лише у свідомості індивіда.

Софізм - хибний силогізм (умовивід), якому надано видимість правильної форми для навмисного введення співбесідника в оману.

Софісти - давньогрецькі мислителі Vст. до н. е. (Протагор, Горгій та ін.), які вперше поставили людину в центр філософського пізнання (людина - міра всіх речей). Суб'єктивізували і релятивізували істину, не гребували різними засобами, щоб збити з пантелику суперника.

Соціальна роль - сукупність дій, які мусить виконувати особа, маючи певний статус у соціальній системі.

Спіритуалізм - інша назва ідеалізму, вчення, яке вважає, що основою світу є духовне начало.

Сприйняття - цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні в сукупності всіх його сторін, синтез певних окремих відчуттів.

Стоїцизм - напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

Структура - закономірний зв'язок, усталене відношення між елементами системи (наприклад, відношення між словами в реченні).

Структуралізм - напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії. Розглядає структуру як вічне і незмінне, ігноруючи її розвиток. С. мав значний вплив у соціології, етнографії, мовознавстві та інших науках. Представники К. Леві-Стросс, М. Фуко та ін.

Суб'єктивізм - філософський напрям, який пояснює все суще через наявність свідомості суб'єкта.

Суб'єктивний ідеалізм - напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини є творцем об'єктивного світу. Існує сенсуалістичний суб'єктивний ідеалізм (Берклі, Юм, Мах), який розглядає відчуття як суто суб'єктивне переживання, заперечуючи його об'єктивні джерела, і трансцендентальний суб'єктивний ідеалізм (Кант, Фіхте, неокантіанці, феноменологи, екзистенціалісти), згідно з яким

категоріальна (чи інша) структура свідомості є схемою конструювання світу.

Суб'єктивність - нав'язування свого мірила об'єкта, не узгоджене з його властивостями

Субстанція - незмінна першооснова всього сущого. Згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу С. породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим началом. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти - Бога.

Судження - форма мислення, яка відображає явища, процеси дійсності, їх зв'язки.

Суперечність - порушення закону несуперечності, згідно з яким два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. У філософії Гегеля (діалектиці) С. розглядається як відношення між протилежностями і як джерело руху, розвитку.

Сутність - внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Берклі, Юм, Кант, позитивісти), діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

Схоластика - філософське вчення, в якому поєднані релігійно-філософські засновки з раціоналістичною методикою та формально-логічними проблемами.

Сцієнтизм - абсолютизація науки (наукових методів і цінностей) у філософії, соціології і суспільній свідомості взагалі. Знецінює гуманістичні (релігійні, етичні, естетичні та ін.) цінності й розглядає людину як біоробота. Поняття близьке за змістом до поняття «натуралізм».

Телеологія - вчення про мету, доцільність, згідно з яким все для чогось призначене, має свою ціль.

Теологія - богослов'я, вчення про Бога, система християнських догматів.

Теорія - найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності.

Теоцентризм - принцип, згідно з яким єдиний Бог проголошується абсолютним началом і центром Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисл існування всього живого.

Томізм - філософське богословське вчення Ф. Аквінського і його послідовників. Наприкінці ХІХ ст. трансформоване в неотомізм.

Трансцендентальне - поняття, яким в деяких філософських системах позначаються правила (принципи) функціонування свідомості. В свідомості можна вичленити індивідуальні чуттєві (психічні) акти та однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, які кантіанство та феноменологія називають трансцендентальними. Вони є потойбічними щодо чуттєвого «матеріалу» свідомості. Кант, зокрема, вважав трансцендентальними категоріальні схеми, за допомогою яких синтезувався чуттєвий досвід.

Трансцендентальний ідеалізм - ідеалізм, який досліджує трансцендентальне - категорії, правила діяльності свідомості як джерело конституювання об'єктивної дійсності.

Умовивід - форма мислення, завдяки якій з попередньо здобутого знання з одного чи декількох суджень виводиться нове знання теж у вигляді судження.

Універсали - загальні родові поняття. Питання про природу У. було предметом дискусії між номіналістами і реалістами.

Універсум - філософський термін, що позначає всю буттєву реальність (як досяжну, так і недосяжну для людини) у часі й просторі.

Утилітаризм - етичне вчення, згідно з яким основу моральних вчинків людини складає вигода. Засновником У. є французький просвітитель П. Гольбах та англійський філософ Є. Бентам.

Уявлення - узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який справляв вплив на органи чуття в минулому, але вже не сприймається зараз.

Фальсифікаціонізм - принцип демаркації науки від «метафізики» (як альтернатива принципу верифікаціонізму), згідно з яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне одиничне твердження, яке логічно випливає з нього, не є хибним. Запропонований К. Поппером.

Феномен - в буденній мові - унікальне явище; у філософії - чуттєві дані, взяті безпосередньо, як самі по собі. Наприклад, для художника яскравий захід сонця є Ф., і він сприймає його як самоданість. Для вченого - це явище, за яким приховується певна закономірність, сутність.

Феноменологія - філософське вчення про феномен, який постає не чим іншим, як з'явою певної реальності, її самовияв і саморозкриття. Ф. не розкриває реальності, а засвідчує її такою, якою вона є.

Фетишизм - викривлене відображення в суспільній свідомості певних явищ, за якого речі наділяються не притаманними їм властивостями (фетишизація грошей, золота, символів влади іт. ін.).

Філософія - теоретичний світогляд, вчення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. Філософія вибудовується із сумнівів і обґрунтовувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому по-справжньому можлива лише в демократичному суспільстві. Філософськими дисциплінами є метафізика, онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика, естетика та ін. Ф. вивчає всі феномени культури під кутом зору всезагальності, тобто їх суті, місця та функції в культурі.

«Філософія життя» - напрям у так званій неklasичній філософії кінця XIX - початку XX ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Представники - Ніцше, Дільтей, Бергсон, Фрейд.

Філософія історії - сфера філософського знання про загальність і сутнісність історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства.

Філософія культури - філософське знання про сутнісні засади культури як процесу й цілісності її архетипики, закономірності та перспективи розвитку.

Філософія права - розділ філософії, що займається вивченням змісту права, його сутності й поняття, форм існування й цінності, ролі у житті людини, держави, суспільства.

Філософія релігії - сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, філософське осмислення їхньої природи, сутності та сенсу.

Філософська антропологія - вчення про природу та сутність людини.

Форма - зовнішній вияв предмета, певного змісту, внутрішня структура, певний порядок предмета або перебігу процесу.

Формалізація - відображення змістового знання у формалізованій мові, яка створюється для точного вираження думок з метою запобігання можливості неоднозначного розуміння.

Цивілізація - в широкому розумінні - те ж, що й культура; у вузькому - певний рівень розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо. Представники «філософії життя» (Шпенглер) Ц. тлумачили як раціональні здобутки культури

(бюрократію, науку, техніку), що легко передаються від народу до народу і є свідченням занепаду культури.

Ціле - інтегроване поєднання нових якостей, які не властиві окремим частинам, але виникають в результаті їхньої взаємодії у певній системі зв'язків.

Цінність - значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). Цінність наявна лише в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Ріккерт), М. Вебер, М. Шелерта ін.

Частина (або елемент) - див. елемент.

Якість - сукупність ознак, що вирізняють річ серед інших, відмінних від неї, і споріднює з подібними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вандишев В.М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять: навчальний посібник. – К., 2006.
2. История современной зарубежной философии. - Спб, 1997.
3. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. – К., 2005.
4. Мир философии: В 2 ч. - М., 1991.
5. Подольська Є.А. Філософія: підручник. – К., 2006.
6. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. – К., 2008.
7. Сич М.М. Філософія: конспект лекційного курсу. – Ніжин, 2004.
8. Современная западная философия: Словарь. - М., 1991.
9. Філософія: навчальний посібник / За ред. І.Ф. Надольного. – 6-те вид., випр. і доп. - К., 2006.
10. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.
11. Философский словарь. – К., 2006.
12. Черній А.М. Філософія: навч.посіб. для самостійної роботи студента. – К., 2011.

ВСТУП	3
ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І ОЗНАКИ ФІЛОСОФІЇ	4
ДАВНЯ ФІЛОСОФІЯ	7
ДАВНЬОІНДІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ	7
ДАВНЬОКИТАЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ	13
ДАВНЬОГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ	17
ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	24
ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ	29
ФІЛОСОФІЯ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ	29
ЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ XVII ст.	32
НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТА МАРКСИЗМ	36
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ XIX-XX	40
ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ	40
ПОЗИТИВІЗМ	43
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ	46
ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ	49
ГЕРМЕНЕВТИКА	52
ПРАГМАТИЗМ	55
ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ	59
НЕОТОМІЗМ	60
СТРУКТУРАЛІЗМ	62
ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ	64
ПРОБЛЕМА БУТТЯ В ФІЛОСОФІЇ	69
ПІЗНАННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА	73
ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ	75
ФІЛОСОФСЬКИЙ СЛОВНИК	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75